

Het belangenconflict tussen architecturaal ontwerp en toezicht

Het ambt van provinciaal architect in het 19^e-eeuwse België¹

JEROEN CORNILLY²

Adjunct-adviseur dienst cultuur, Provincie West-Vlaanderen
Doctorandus – Katholieke Universiteit Leuven

---

1. INLEIDING

Architecten en ingenieurs in overheidsdienst bekleden een cruciale plaats in de 19^e-eeuwse Belgische architectuur. Niet alleen op het nationale en het lokale niveau, maar ook op het intermediaire bestuursniveau werden in de loop van de 19^e eeuw competente bouwadministraties uitgebouwd. Luc Verpoest merkte op dat in de 19^e eeuw de beste leerlingen van de officiële ingenieurs- en architectuuropleidingen in dienst kwamen van de centrale overheid, de provincies en de gemeenten (Verpoest, 1995, 12). Deze 'officiële' architecten leverden een belangrijke bijdrage aan de uitbouw van de moderne Belgische samenleving in de vorm van stadsuitbreidingen en een groot aantal nieuwe gebouwentypes (ziekenhuizen, scholen, stations, etc.). Ze waren tevens belangrijke actoren in de monumentenzorg – waarmee in de 19^e eeuw zowel het behoud van waardevolle monumenten als belangrijke nieuwbouwprojecten bedoeld werden – en werden zo ingeschakeld in een proces waarmee de jonge Belgische staat ook via de architectuur een unitaire geschiedenis en een nationaal verleden wilde creëren:

"De Belgische staat kleepte zich in het neogotische gewaad van het eigen verleden, althans van het verleden dat men zich had toegeëigend, om zijn eigen artificiële identiteit vooralsnog te legitimeren" (Verpoest, 2002, 414).

---

¹ Deze bijdrage kwam tot stand in het kader van het onderzoeksproject *De provinciaal architecten in West-Vlaanderen. De betekenis van een openbaar ambt voor het 19^e-eeuwse architectuurlandschap in West-Vlaanderen* onder leiding van professor Luc Verpoest (Katholieke Universiteit Leuven). Met dank aan dr. Inge Bertels (UA), Serge Migom, Marc Ryckaert, dr. Ellen Van Impe, prof. Luc Verpoest en de redactie voor hun waardevolle opmerkingen.

² Voor correspondentie in verband met dit artikel, gelieve contact op te nemen met Jeroen Cornilly, e-mail: jeroen.cornilly@telenet.be

De bekendste overheidsarchitecten, hun meest markante realisaties en hun artistieke betekenis waren in het verleden al het onderwerp van onderzoek. De studie van deze actoren als 'beroepsgroepen' staat echter nog in de kinderschoenen, een vaststelling die zeker voor de provinciaal architecten geldt.

De overwegend 'esthetische' en 'materiaaltechnische' benadering in het architectuurhistorisch onderzoek werd de laatste decennia uitgebreid tot een studie van de volledige gebouwde omgeving en het volledige productieproces, waarin ook sociale, politieke, economische en cultuurhistorische factoren een duidelijke plaats krijgen. De architect verschijnt niet langer louter als een 'kunstenaar', maar krijgt een duidelijker profiel als 'beroepsgroep' (Saint, 2005-2006, 21-22). De groeiende belangstelling voor de institutionele en de administratieve aspecten van architectuur is daar nauw mee verbonden (Stynen, 1998; Van der Peet & Steenmeijer, 1995; Velle, 1993). Jean-Michel Leniaud (1993) bewees in zijn monumentale studie van de lotgevallen van de Franse kathedralen in de 19e eeuw het belang en de meerwaarde van een grondige analyse van administraties en hun architecten. Administratieve structuren en de architect als ambtenaar vormen de laatste jaren ook een belangrijk aspect in de studie van de 19e- en 20e-eeuwse stadsontwikkeling. Michèle Dagenais en Pierre-Yves Saunier merkten in 2003 in verband met de stad op dat:

"Urban transformation was underpinned by structural development, and the municipal workforce was an integral and increasingly prominent part of the agencies of change" (Dagenais & Saunier, 2003, 1).

Onderzoeksprojecten in onder andere België en Nederland hebben de laatste jaren duidelijk de waarde van de studie van een stedelijke bouwadministratie voor een beter begrip van het moderniseringsproces van een grote stad in de 19^e eeuw aangetoond (o.a. Berens, 2001; Bertels, 2008; Jager, 2002).

De kleinere gemeenten – de kleine steden en de plattelandsdorpen die een belangrijk deel van het Belgische grondgebied vormen – kwamen tot op heden veel minder aan bod. Onderzoek naar de provinciaal architecten in België moet een nieuw licht werpen op het veranderings- en moderniseringsproces dat de plattelandsdorpen in de 19^e eeuw ondergingen. Daarbij is ook de vraag naar de positie van het provinciebestuur in een gecentraliseerde eenheidsstaat – als intermediair niveau tussen de nationale en de lokale overheid – aan de orde. Els Witte wees in 1977 nadrukkelijk op de waarde van het onderzoek naar de provinciale overheden voor de geschiedschrijving van de 19^e en 20^e eeuw (Witte, 1977, 542-544). Steve Heylen moest in 2005 echter nog steeds opmerken dat in het verleden

"De provinciale instellingen, het beleid, de betrokken politici en ambtenaren nauwelijks het onderwerp van historisch onderzoek waren" (Heylen, De Nil, & D'hondt, 2005, 9).

De verkiezingen en het politiek personeel vormen de centrale thema's in veel van het beschikbare onderzoek, terwijl het provinciaal beleid slechts zeer fragmentarisch aan bod komt (Schepens, 1976; Valcke, 1993-2003). Recent onderzoek naar de geschiedenis van de provincie Antwerpen bracht wel een beeld van de eigenheid van een provinciebestuur zoals dat in het provinciale beleid naar voor komt, waarbij ook aan initiatieven op het vlak van infrastructuur en architectuur aandacht besteed werd (Heylen, De Nil, & D'hondt, 2005, 68-75). De studie van de provinciaal architecten moet toelaten om na te gaan of er al dan niet sprake is van een provinciaal bouwbeleid en hoe dat omschreven kan worden.

Het belang van de provinciaal architecten voor de verspreiding van de neostijlen wordt sinds lang onderkend in de studie over de 19^e-eeuwse historiserende architectuur (Van Cleven, 1980, 8-9, 18-19, 27-28; De Maeyer, 1988, 31; Verpoest, 1989, 11, 24, 82-83, 100, 112; Van Cleven, 1994, 59-60, 82-83; Van Loo, 2003, 22, 25; Schiphorst, 2004, 136-141; Migom, 2004a, 51-63; Migom, 2004b, 27-32). Een deel van de provinciaal architecten staan vermeld in het *Repertorium van de architectuur in België*, waarbij een groot onevenwicht tussen de verschillende provincies opvalt.³ De sterke verspreiding van het werk van de provinciaal architecten op het platteland komt duidelijk tot uiting in de inventaris van het bouwkundig erfgoed, zoals sinds 1971 gepubliceerd in de reeksen *Bouwen door de eeuwen heen* en *Le patrimoine monumental de la Belgique*. Opnieuw vallen verschillen van provincie tot provincie op. Voor Luxemburg en Antwerpen is het aantal vermeldingen bijvoorbeeld bijzonder groot, terwijl voor Namen en Henegouwen de namen van de provinciaal architecten nauwelijks voorkomen. Het typologisch overzicht van de werkzaamheden van de Antwerpse provinciaal architecten, zoals opgenomen in de publicatie *Sterk gebouwd en makkelijk in onderhoud*, geeft eveneens duidelijk de impact van deze ambtenaren op de uitbouw van het 'moderne' plattelandsdorp aan.⁴

Het beperkte onderzoek naar de provinciaal architecten focuste in het verleden in belangrijke mate op een studie van deze 'ambtenaren' als ontwerpende architecten, waarbij de nadruk vooral kwam te liggen op hun aandeel

---

³ Een overzicht van alle provinciaal architecten in België is opgenomen in bijlage, met aanduiding van de figuren die in het *Repertorium* vermeld worden.

⁴ Volgende gebouwentypes worden afzonderlijk behandeld: gemeentehuizen, scholen, vredegerichten en gerechtsgebouwen, kerken, pastorieën, gods- en gasthuizen en waterpompen.

in de 19^e-eeuwse kerkenbouw (Janssens, 1981; Lefever, 1988; Meul, 1992, 1994; Bertrand, 2004). Dit onderzoek was in de eerste plaats geënt op een analyse van vormen en stijlen, een studie van de architectuur als een onderdeel van de 'schone kunsten'. Het statuut en de organisatie van het ambt en hun exacte rol in de gemeentewerken of het bouwproces bleven daarentegen veelal onderbelicht. Veerle Meul besteedde in haar licentiaatsverhandeling over Jozef Schadde als eerste in beperkte mate aandacht aan de reglementen die de werking van de provinciaal architecten in Antwerpen regelden, maar een analyse van de eigenlijke taakinving ontbreekt grotendeels (Meul, 1992, 62-66). Haar studie van het architectengeslacht Jaminé bevat een uitgebreide schets van de evolutie van het ambt in Limburg en gaat tevens kort in op het controlerende aspect van de taakomschrijving (Meul, 1999, 44-61, 199-201). Naar aanleiding van de tentoonstelling *Sterk gebouwd en makkelijk in onderhoud* in 2006 werden voor de provincie Antwerpen zowel het ontstaan van het ambt als de opeenvolgende reglementen uitgebreid bestudeerd (Van de Vijver, 2006; Sas, 2006). Deze studies hebben al duidelijk het belang van een uitbreiding van het onderzoek tot de administratieve, politieke en culturele context bewezen.

Voor het lopende onderzoeksproject naar de provinciaal architecten in West-Vlaanderen in de 19^e eeuw werden drie onderzoekslijnen vooropgesteld. De twee onderzoeksniveaus die Karel Velle voor de studie van de centrale instellingen definieerde – een formeel en een werkelijk niveau – bleken ook voor het onderzoek naar de provinciaal architecten relevant (Velle, 1991, 35-37). Het formele niveau wordt hier opgevat als een studie van het ambt van provinciaal architect zoals dat in de loop van de 19^e eeuw in de officiële teksten verschijnt en evolueert. De rol die de provinciaal architect formeel in het bouwproces toegedicht kreeg, vormt essentiële voorkennis voor de interpretatie van de dagelijkse praktijk. Deze activiteiten op het terrein worden onder de noemer van het werkelijke niveau bestudeerd. De provinciaal architect en zijn werkzaamheden vormen een instrument om na te gaan op welke manier de 19^e-eeuwse dorpskernen architecturaal vorm gekregen hebben en in hoeverre de provincie in dit proces begeleidend, sturend of versterkend is opgetreden. Tevens kan zo de werkelijke rol van de provinciaal architect in het bouwproces en zijn relatie met de diverse betrokken actoren beschreven worden. Het omvangrijke archiefmateriaal maakt een benadering op microniveau (de toestand in één provincie) het meest aangewezen.⁵ Binnen een derde onderzoekslijn kunnen de provinciaal

---

⁵. De analyse van de dagelijkse bouwpraktijk in West-Vlaanderen wordt in belangrijke mate gebaseerd op de dossiers voor gemeentewerken, scholen, pastorieën en kerken zoals die in de provinciale archieven te vinden zijn. Dit materiaal wordt in beperkte mate aangevuld met

architecten (zowel de beroepsgroep als de individuen) gesitueerd worden binnen een ruimere culturele en maatschappelijke context om zo inzicht te krijgen in de evoluerende visies op de rol en de maatschappelijke positie van de privéarchitect en de overheidsarchitect.

Deze verkennende bijdrage focust op het 'formele' niveau dat als een essentieel vertrekpunt voor verder onderzoek beschouwd wordt. Het doel is om het ambt binnen een wettelijke en administratieve context te situeren en te achterhalen welke invulling de Belgische provincies officieel aan deze functie gaven. Regelden de provincies met de instelling van het ambt de uitvoering van een bij wet toegewezen bevoegdheid? Was het ambt de vertaling van een bepaalde beleidskeuze? Kan de organisatie en de invulling van het ambt als een illustratie van de provinciale autonomie fungeren? Is er sprake van een zekere vorm van uniformiteit in België? Bewust werd gekozen om de situatie in alle Belgische provincies met elkaar te vergelijken. Het onderzoek is in hoofdzaak gebaseerd op de officiële publicaties van de provincies, belangwekkende maar vaak vergeten bronnen voor de studie van het intermediaire niveau. Het *Administratief Memoriaal (Mémorial Administratif)* van de verschillende provincies, bevat onder meer de reglementen die het ambt in goede banen moesten leiden, aankondigingen van benoemingen, rondzendbrieven in verband met openbare werken, etc. De gepubliceerde verslagen van de provincieraad zijn een weergave van de debatten, aanvankelijk nog samenvattend, maar vanaf de late 19e eeuw woordelijk (Ghéret, 1983; Van den Eeckhout, 2001, 147-150).⁶

In een eerste deel van deze bijdrage gaan we in op het ontstaan van het ambt van provinciaal architect: het wettelijk kader waarbinnen de creatie van het ambt gesitueerd moet worden, de ruimere historische context van bouwadministraties in België en de beweegredenen om het ambt in te stellen. Het tweede deel verduidelijkt, in hoofdzaak op basis van de verschillende reglementen, de officiële taakomschrijving van de provinciaal architecten. De wijze waarop volgens de officiële teksten de controlerende en ontwerpende bevoegdheden ingevuld werden en hoe de ambtenaar hiervoor werd verloned, staan hierin centraal. De beschikbaarheid van een uitgebreid corpus

---

verwant materiaal van andere archiefvormers (o.a. gemeenten, kerkfabrieken en de Koninklijke Commissie voor Monumenten (KCM). Verder wordt gebruik gemaakt van historisch beeldmateriaal en de bewaarde gebouwen zelf.

⁶ De Stand van Bestuur was voor dit onderzoek minder relevant. Volledige reeksen van deze overheidspublicaties zijn slechts in beperkte mate voorhanden. De collectie in de Koninklijke Bibliotheek van België vertoont, zeker voor wat de 19^e eeuw betreft, grote lacunes. Belangrijke reeksen zijn verder te vinden in de Universiteitsbibliotheken van Gent, Leuven en Louvain-la-Neuve. De provinciale archieven bewaren eveneens een volledige reeks voor de eigen provincie.

gepubliceerde reglementen onderscheidt de provinciaal architecten van de stadsarchitecten voor wie dergelijke documenten vaak niet aanwezig zijn. In een derde deel wordt tenslotte stilgestaan bij de problemen die de vereniging van controle en ontwerp bij dezelfde persoon met zich meebracht, hoe en wanneer dit probleem aangekaart werd en hoe de provinciale overheid hierop reageerde. Dit onderzoek is slechts een eerste aanzet voor verder onderzoek naar de betekenis van de provinciaal architecten in België. De omschrijving van het formele kader dat de werkzaamheden van de provinciaal architect regelde, is onontbeerlijk voor een correcte interpretatie van zijn werkzaamheden op het terrein. Op basis van het formele kader kunnen dan ook al pertinente vragen voor het onderzoek van het eigenlijke bouwproces en de rol van de provinciaal architect daarin, geformuleerd worden.

2. HET ONTSTAAN VAN EEN AMBT

De annexatie van onze gewesten bij Frankrijk in 1795 bracht een sterk gecentraliseerde staatsstructuur, een nieuwe territoriale indeling in departementen en gemeenten, en de introductie van een doorgedreven administratieve organisatie met zich mee. De departementen, de voorlopers van de huidige provincies, werden uitgebouwd als een intermediair bestuursniveau tussen de centrale regering en de lokale overheid, onder leiding van een vanuit Parijs benoemde prefect. Steden en gemeenten kregen op hun beurt een gemeenteraad, met aan het hoofd een burgemeester, bijgestaan door een of meerdere schepenen (Demoulin, 1987, 341-346; Hélin, 1989).

2.1. De bevoegdheidsverdeling op het vlak van openbare werken

De bevoegdheden van de departementen en de gemeenten werden vastgelegd in het decreet van 14 december 1789. De financiële bevoegdheden van de verschillende beleidsniveaus werden verder geëxpliciteerd in de wet van 11 Frimaire jaar VII (1 december 1798) (Van Audenhove, 1992, 19-21). De paragrafen 2 en 5 van deze wet bevatten een aantal belangrijke bepalingen met betrekking tot de bevoegdheden en de financiering van openbare werken. Het departement werd onder meer belast met de kosten voor het onderhoud en de herstelling van de gebouwen van assisen, de burgerlijke en correctionele rechtbanken en de handelsrechtbanken, de gebouwen van de administra-

tie van het departement en van de 'publieke panden' van 'centrale scholen' en bibliotheken. De gemeenten op hun beurt moesten instaan voor de kosten van een deel van het wegnen, de grachten en de waterlopen en de gemeentelijke gebouwen.⁷ Het decreet van 30 december 1809, dat de werking van de kerkfabrieken regelde, legde een financiële medeverantwoordelijkheid van departementen en gemeenten vast voor respectievelijk de bisdommen en de parochies. Het decreet bevat duidelijke verwijzingen naar het onderhoud en herstel van kerkgebouwen en pastorieën, werken waarvoor het lokale en intermediaire bestuur onrechtstreeks mee verantwoordelijk gesteld werden (Stynen, 1998, 21). Het Nederlandse regime zou aan deze regelingen geen fundamentele wijzigingen aanbrengen. Een Koninklijk Besluit van 16 augustus 1824 bracht wel een versterking van de provinciale controle op de kerkenbouw met zich mee (Meul, 1999, 42).

De Belgische Onafhankelijkheid betekende voor de bevoegdheidsverdeling inzake openbare werken evenmin een fundamentele breuk. Artikel 1 van de Belgische Grondwet (17 februari 1831) deelde het grondgebied op in negen provincies, waarmee de door het Franse regime geïntroduceerde indeling bestendig werd. De organisatie, de verplichtingen en de bevoegdheden van de provincies werden in de provinciewet van 30 april 1836 definitief vastgelegd. Deze wet, tot stand gekomen na uitgebreide debatten, gaf de provincies autonomie inzake aangelegenheden van 'provinciaal belang'.⁸ Tegenover deze zelfstandigheid stond echter ook de sterke greep van de centrale overheid op het provinciebestuur, wat vooral tot uiting kwam in de functie van de provinciegouverneur. De provincieraad werd daarenboven niet als een politieke, maar wel als een administratieve instelling gedefinieerd. Het grote aantal uitgaven dat de provincie wettelijk verplicht in haar begroting diende op te nemen, perkte de eigen beleidsruimte sterk in. Steve Heylen karakteriseerde het 19e-eeuwse beleid van de provincie Antwerpen dan ook als 'Voorzichtig beheer' (Schepens, 1976, 25-34; Demoulin, 1987; Heylen, De Nil, & D'hondt, 2005, 14-15, 40-45; Witte, 2006, 103).

---

⁷ *Bulletin des lois de la république française* nr. 247, pp. 7-9, 17-19.

⁸ Het begrip 'provinciaal belang' werd noch in de provinciewet, noch in de grondwet omschreven. Het kan geïnterpreteerd worden als enerzijds taken met een bovenlokale (of regionale) schaal, die de schaal en de mogelijkheden van de gemeenten overstegen; en anderzijds een ondersteuning van de andere overheden. De definitie van 'provinciale belangen', zoals opgenomen in artikel 2 van het provinciedecreet van 9 december 2005 bouwt hierop verder: "1. De bovenlokale taakbehartiging. Een taakbehartiging is bovenlokaal als ze aangelegenheden van lokaal gemeentelijk belang overstijgt, voorzover ze streekgericht blijft en gericht is op realisaties binnen de grenzen van het grondgebied van de provincie; 2. ondersteunende taken op verzoek van andere overheden; 3. het nemen van initiatieven met het oog op gebiedsgerichte samenwerking tussen besturen in een regio".

Artikel 69 van de provinciewet bepaalde summier de taken en verplichtingen van het intermediaire niveau inzake bouwwerken en legde in de eerste plaats de historisch gegroeide verantwoordelijkheden van de provincies vast: onderhoudswerken en herstellingen aan het hof van assisen, de rechtbanken van eerste aanleg en de handelsrechtbanken (§ 2), onderhoudsherstellingen aan burgerlijke en militaire gevangenissen (§ 3), de kosten voor de kathedrale kerkfabrieken, de bisschoppelijke paleizen en de seminaries (§ 9), het onderhoud van de provinciale gebouwen (§ 10), de ondersteuning van gemeenten inzake onderwijs en voor grote herstellingswerken aan de gemeentebouwen (§ 18) en de kosten voor de huisvesting van de rijkswacht (§ 21). Op het vlak van wegenwerken was de provincie niet alleen verantwoordelijk voor het onderhoud van de wegen en de waterwerken die wettelijk onder haar bevoegdheid vielen (artikel 69, § 6), maar ze beschikte volgens artikel 72 ook expliciet over de mogelijkheid om te beslissen over de aanleg van wegen en kanalen. Eveneens belangrijk is het artikel 77 van de provinciewet dat de provincieraad het beslissingsrecht gaf over plannen en bestekken voor projecten waaraan het provinciebestuur een subsidie verleende. De provincieraad, de bestendige deputatie en de gouverneur kregen daarenboven een belangrijke toezichtsbevoegdheid op de lagere besturen (gemeentebesturen, kerkbesturen, Burelen van Weldadigheid). Heel wat beslissingen van de lokale overheden en zeker deze met financiële gevolgen – waaronder dus ook bouwwerken gerekend dienen te worden – waren aan de goedkeuring van de provincieraad onderworpen (Schepens, 1976, 89-90).⁹ Deze toezichthoudende bevoegdheid weerklinkt eveneens in de gemeentewet (30 maart 1836). De wet bepaalde onder andere welke dossiers ter goedkeuring aan de provincieraad moesten voorgelegd worden. Belangrijk in deze context zijn vooral de werken aan of de sloop van monumenten (art. 76.8), en de nieuwbouw en belangrijke verbouwingen van gemeentelijke gebouwen (art. 77.7).

De provinciewet gaf de provincies op het vlak van openbare werken dus enerzijds een taak als bouwheer, waarbij de nadruk op onderhoudswerken lag, en anderzijds een controlerende en ondersteunende taak ten opzichte van lokale besturen, een logisch gevolg van de toezichtsbevoegdheid. De wetgever had op deze manier bepaald welk niveau waarvoor verantwoordelijk was, echter zonder verdere specificaties op te nemen. De provincies konden – conform het principe van de provinciale autonomie inzake de organisatie van hun administraties – zelf bepalen op welke wijze ze de hun toebedeelde taken zouden uitvoeren.

---

⁹ Bormans (T.), *Répertoire de doctrine, de jurisprudence et de législation concernant les constructions, les alignements, services et servitudes, les taxes et la police de voirie*, Brussel, 1887, pp. 362-365.

2.2. De situatie voor de provinciewet

Met de uitvaardiging van de provincie- en gemeentewet in 1836 was een duidelijke taakverdeling inzake openbare werken tot stand gekomen, een taakstelling waarvoor op elk niveau nood was aan een deskundige administratie. In het eerste decennium na de uitvaardiging van de provinciewet zouden alle provincies een duidelijke administratieve structuur voor de afhandeling van hun eigen bouwwerken en het toezicht op de lagere overheden instellen. Het ging om een geleidelijk proces, dat al voor 1836 was ingezet en waarbij verder gebouwd werd op een administratieve structuur die tijdens de Franse periode vorm gekregen had. Net zoals dit voor de centrale administratie geldt, was er ook op het intermediaire niveau een sterke continuïteit binnen de moeilijk vervangbare, hooggekwalificeerde beroepen, waaronder de ingenieurs, architecten en landmeters gerekend moeten worden (Witte, 2006, 90). Het is een factor die ongetwijfeld meegespeeld heeft in de geleidelijke evolutie van de administratie.

De eerste aanzetten voor de uitbouw van competente bouwadministraties op diverse niveaus gaan in belangrijke mate terug tot de 18^e eeuw. De belangrijkste Belgische steden benoemden in de tweede helft van de 18^e eeuw een stadsarchitect, een functie die in de loop van de 19^e eeuw verder versterkt zou worden (Bertels & Van de Vijver, 2007; Bertels, 2008, 79-99). Heel wat andere steden zouden in de loop van de 19^e eeuw dit voorbeeld volgen en het ambt van stadsarchitect instellen.¹⁰ Voor veel kleine steden en plattelandsgemeenten was de uitbouw van een eigen administratie echter onhaalbaar en, gezien de beperkte omvang van het pakket gemeentelijke bouwwerken, ook weinig zinvol. Op het intermediaire niveau is tijdens het ancien régime enkel het voorbeeld van de Staten van Vlaanderen gekend, die in 1755 een dienst voor Openbare Werken creëerde, geleid door twee hoge functionarissen. Hun takenpakket omvatte de zorg voor waterwegen, steenwegen en openbare gebouwen die onder de verantwoordelijkheid van de Staten van Vlaanderen vielen (Lenders, 1956, 232-237; Van de Vijver, 2006, 12). Met de oprichting van de *Jointe des Eaux* in 1772 werd tenslotte ook de aanzet gegeven voor

---

¹⁰. Van volgende Belgische steden is geweten dat ze vanaf een bepaald ogenblik in de 19^e eeuw over een eigen stadsarchitect of -ingenieur beschikten: Aalst, Antwerpen, Aarlen, Ath, Blankenberge, Brugge, Brussel, Charleroi, Dendermonde, Doornik, Gent, Hasselt, Ieper, Kortrijk, Lier, Leuven, Lokeren, Luik, Mechelen, Bergen, Namen, Nijvel, Oostende, Poperinge, Roeselare, Ronse, Sint-Niklaas, Sint-Truiden, Tielt, Tienen, Torhout, Turnhout, Verviers en Veurne.

een administratieve centralisatie van openbare werken (Van de Vijver, 2003, 10-11).

Na de annexatie bij Frankrijk werden de bestaande centrale (Franse) administraties voor openbare werken – het *Corps des Ponts et Chaussées* voor de infrastructuurwerken en de *Conseil des Bâtiments civils* voor de openbare architectuur – ook voor de Belgische departementen bevoegd. Voor een vlotte werking werden langzamerhand in de departementen gedecentraliseerde administraties voor openbare werken opgericht (*Corps des Ponts et Chaussées*), al waren ze nog steeds aan een controle vanuit Parijs onderworpen. In de Belgische departementen werden de afdelingen van het *Corps des Ponts et Chaussées* omstreeks 1800, toen er meer financiële ruimte kwam, langzamerhand operationeel. Het decreet dat hun organisatie definitief regelde, werd pas in 1804 uitgevaardigd (Van de Vijver, 2000, 86-88, 134-137, 142-144). In de Franse departementen bestond er naast de afdeling van het *Corps des Ponts et Chaussées* zeker vanaf de vroege 19e eeuw soms ook een ambtenaar die specifiek met de werken aan burgerlijke bouwwerken belast was: de *architecte du département* (Teyssot, 1982, 41; Jubelin-Boulmer, 2001, 125-127). Op het niveau van het departement ontstond er zo een – niet altijd strikte – opdeling tussen wegen- en infrastructuurwerken enerzijds (*Corps des Ponts et Chaussées*) en de eigenlijke architecturale projecten anderzijds (*architecte du département*). De ontwerpen van de *architecte du département* bleven, net zoals alle architecturale projecten, wel onderworpen aan een controle van de *Conseil des Bâtiments civils*, een controle waarmee de centrale overheid de bouwkosten en de kwaliteit van de projecten in de hand wilde houden (O'Connell, 1995).

In de Belgische departementen zijn tot op heden enkel voor het Leiedepartement (het huidige West-Vlaanderen) initiatieven tot de uitbouw van een bouwadministratie op het intermediaire niveau bekend. In mei 1796 werd er een *Projet d'organisation pour la direction des travaux publics du Département de la Lys* besproken, dat voorzag in de oprichting van een dienst bestaande uit een *inspecteur général*, drie *sous-inspecteurs* en een *piquer*. Hun taak zou bestaan in het opmaken van plannen en bestekken, werfopvolging en oplevering van zowel de openbare kunstwerken (wegen, waterwegen) als openbare architectuur.¹¹ Het blijft alsnog onduidelijk of dit reglement effectief van kracht werd en of deze dienst werd opgericht. In elk geval werden vanaf 1796 de verbouwingen van kloosters tot rijkswachtkazernes toevertrouwd aan *inspecteurs des travaux publics du département de la Lys*, een werkwijze die vermoedelijk tot 1800 aangehouden werd.¹² De

---

¹¹ Rijksarchief Brugge (RAB), Franse Hoofdbesturen 974.

¹² RAB, Franse Hoofdbesturen 2723-2725.

bestuurders van het Leiedepartement wilden met dit initiatief wellicht (tijdelijk) verhelpen aan een gebrek aan een performante centraal georganiseerde administratie. Wanneer vanaf 1800 het (gedecentraliseerde) *Corps des Ponts et Chaussées* in het Leiedepartement operationeel werd, verdwijnen de *inspecteurs des travaux publics du département de la Lys* dan ook uit de bronnen.

Onder prefect Bernard François de Chauvelin (1766-1832) werd in 1807 in het Leiedepartement het ambt van *architecte-voyer* in het leven geroepen.¹³ De *architecte-voyer* (bouwmeester-wegenopzichter) werd bevoegd voor alle bouwwerken die uitgevoerd werden op kosten van de gemeenten of van het departement. Zijn taak bestond vooral in de controle van bestekken en de uitvoering van werken en, indien nodig, in de opmaak van de nodige bestekken en eventuele plannen. Er ontstond op deze manier in het Leiedepartement, net zoals dat in sommige Franse departementen het geval was, een duidelijke opdeling tussen infrastructuur (*ingénieurs des Ponts et Chaussées*) en de openbare architectuur (*architecte-voyer*).¹⁴ De aanhef van het besluit van 31 maart 1807, waarmee het ambt gecreëerd werd, verduidelijkte de wettelijke context en de bedoelingen ervan. De eerder aangehaalde wet van 11 Frimaire jaar VII werd expliciet vermeld, samen met een reeks besluiten die het onderhoud van kerken, pastorieën en rijkswachtkazernes regelden. Bovendien werd duidelijk gesteld dat de invoering van het ambt een gevolg was van de vaststelling dat de uitvoering van bouwwerken veelal moeizaam verliep door slecht opgestelde bestekken en plannen, wellicht te wijten aan een gebrek aan degelijk opgeleide architecten in de kleinere steden en op het platteland. Het Leiedepartement wilde met de aanstelling van een *architecte-voyer* duidelijk de controle op de gemeentewerken verhogen en tezelfdertijd een snelle, degelijke en economische afhandeling van deze werken stimuleren. Dat met de aanstelling van een *architecte-voyer* het departement voortaan ook over een architect voor haar eigen architecturale projecten beschikte, was wellicht niet de belangrijkste beweegreden geweest maar wel een extra voordeel.

Een gelijkaardige motivering gebruikte de provincieraad van Brabant toen ze op 12 juli 1823 besliste om drie *architectes-voyer* te belasten met de

---

¹³. *Recueil des arrêtés, décisions, lettres et autres actes de la Préfecture de la Lys* 4, 1807, pp. 119-121.

¹⁴. Artikel 5 van het "Arrêté pour la nomination d'un Architecte Voyer dans le Département" vermeldde expliciet de taakverdeling: "Toutes constructions et réparations de ponts et quais situés sur les rivières et canaux navigables, fossés, de fortifications et courants d'eau de décharge, seront exclusivement projetés et surveillés par les Ingénieurs des Ponts et chaussées". *Recueil des arrêtés, décisions, lettres et autres actes de la Préfecture de la Lys* 4, 1807, p. 120.

controle van de gemeentewerken en het opmaken van bestekken en plannen voor deze werven.¹⁵ De aanhef van het in 1824 gepubliceerde besluit laat geen twijfel bestaan over de redenen voor de instelling van het ambt: een ondersteuning van de gemeenten bij de bouwwerken en een goede controle op de besteding van overheidsmiddelen.¹⁶ Een gelijkaardig streven naar ondersteuning van het lokale niveau lag in 1834 ten grondslag aan de oprichting van een dienst voor provinciale en gemeentelijke werken (*service des constructions provinciales et communales*) in de provincie Antwerpen. Bij een terugblik op de geschiedenis van het ambt van provinciaal architect in 1895 werd een gebrek aan professionaliteit op het lokale niveau – waar heel wat bestekken opgemaakt werden door lokale metselaars of timmerlieden – vermeld als een van de belangrijke beweegredenen om de functie in te stellen (Van de Vijver, 2006, 27-29; Sas, 2006, 54-55). Luxemburg benoemde in 1835 twee provinciaal architecten (ook aangeduid als *conducteurs provinciaux des travaux publics*) en bracht daarmee een beslissing uit 1829 in de praktijk.¹⁷ De beweegredenen voor het instellen van het ambt zijn niet gekend. Naar aanleiding van de opsplitsing van de provincie en het Groothertogdom in 1839, wat ook een opsplitsing van het ambtenarenkorps tot gevolg had, werd erop gewezen dat "l'institution des architectes provinciaux n'a guères (sic) servi qu'à régulariser la dépense des bâtisses communales". Het laat vermoeden dat ook hier zowel controle als ondersteuning initieel de drijfveren waren.¹⁸

Tot aan de oprichting van diensten voor provinciale en gemeentelijke werken hadden departementen en provincies voor hun bouwwerken een beroep gedaan op het *Corps des Ponts et Chaussées* en haar opvolgers. De plannen voor de verbouwing van het Mechelse dominicanenklooster tot *dépôt de mendicité* (1810) en voor de bouw van een armenhuis in Hoogstraten (1811), waren bijvoorbeeld van de hand van De Bourge(s), *ingénieur*

---

¹⁵ *Mémorial administratif de la province du Brabant Méridional* 1824, pp. 243-246. De tekst van dit besluit vertoont grote gelijkenissen met het uit 1807 daterende besluit van het Leiedepartement.

¹⁶ "Considérant qu'il convient d'assurer à ce nouveau service une marche uniforme qui, en procurant aux communes les avantages d'une prompte et bonne exécution des travaux, fournisse à l'autorité les moyens d'exercer à cet égard une surveillance continue et efficace". *Mémorial administratif de la province du Brabant Méridional* 1824, p. 243.

¹⁷ *Mémorial administratif de la province de Luxembourg* 1841, pp. 403-406. Het ambt van provinciaal architect werd vermoedelijk in 1829 ingesteld, maar onder een andere benaming. Het is opmerkelijk dat de examenresultaten van de "conducteurs des travaux publics" onder de titel "architectes provinciaux" werden gepubliceerd. *Mémorial administratif de la province de Luxembourg* 1835, pp. 646-654.

¹⁸ Hun beperkte tussenkomsten waren vooral een gevolg van tijdsgebrek. *Exposé de la situation administrative de la province de Luxembourg* 1839, p. 46.

ordinaire des ponts et chaussées. Marie-François Cormier (1769-1844), hoofdingenieur van de dienst bruggen en wegen van het Scheldepartement, werd in 1811-1814 belast met de voltooiing van het Gentse correctiehuis, terwijl de hoofdingenieur van het Jemappesdepartement in 1813 de verbouwing van de gevangenis van Charleroi voor zijn rekening nam (Van de Vijver, 2006, 16-19). Onder het Nederlands regime werd vooral een beroep gedaan op de administratie van Waterstaat en Openbare Werken, die de taken van het *Corps des Ponts et Chaussées* overgenomen had. François-Joseph De Moor (1790-?), hoofdingenieur in Luxemburg, superviseerde duidelijk herstellingswerken aan en nieuwbouw van kerken, pastorieën en gemeentescholen. In de provincie Antwerpen behartigde de hoofdingenieur een aantal nieuwbouwprojecten, terwijl de controlerende taak er vooral toevertrouwd werd aan de conducteurs (*Ibid.*, 21-25).

2.3. Een architect voor elke provincie?

De provincie- en gemeentewet legden in 1836, zoals eerder beschreven, een duidelijke taakverdeling inzake openbare werken vast, wat zich uiteindelijk ook zou vertalen in een herstructurering van het ambtenarenapparaat. De taken van de administratie van Waterstaat en Openbare Werken werden in 1830 toevertrouwd aan het Korps van Bruggen en Wegen. De meeste ingenieurs en conducteurs van het sterk gedecentraliseerde Korps van Bruggen en Wegen ressorteerden onder het ministerie van Openbare Werken, aangevuld met een aantal ingenieurs en conducteurs die ten laste van de provincie vielen. In de praktijk vormden al deze ambtenaren – zowel het rijks- als het provinciepersoneel – één dienst, gehuisvest in de provincies, al bleven ze wel onderworpen aan de controle van een centrale dienst (Velle, 1993, 130-137, 423).¹⁹

De taakomschrijving van de administratie Bruggen en Wegen omvatte het beheer van land- en waterwegen, de rijksgebouwen en andere burgerlijke bouwwerken (*bâtiments civils*). Tevens werd een toezichthoudende bevoegdheid vermeld, die echter beperkt was tot werken van 'algemeen belang'.²⁰ De eerder geschetste praktijk waarbij de administratie Bruggen en Wegen ook de

---

¹⁹. *Almanach Royal de Belgique* 1840, pp. 455-461. *Annales des Travaux Publics de Belgique. Documents administratifs* 1849-1850, pp. 1-12 en 27-47.

²⁰. "La surveillance de tous ouvrages appartenant à des administrations particulières, mais dont l'existence est liée aux intérêts généraux, lui est également confiée". *Almanach Royal de Belgique* 1840, p. 455.

controle op de gemeentewerken voor haar rekening nam, beantwoordde echter niet langer aan de realiteit van de provinciewet. Het toezicht op de gemeentewerken werd daarom toevertrouwd aan een specifiek daartoe aangestelde provinciale ambtenaar (de provinciaal architect) of ondergebracht bij een bestaande afdeling van de provinciale administratie.

Vragen van de hoofdingenieurs van het korps van Bruggen en Wegen vormden in enkele provincies de onmiddellijke aanleiding voor de instelling van het ambt van provinciaal architect. De Limburgse hoofdingenieur J.J.A. de Behr drong bijvoorbeeld in 1833 bij de bestendige deputatie al aan op de aanstelling van een architect die belast zou worden met de redactie en de controle van kerkenbouwprojecten, een belangrijke taak die door personeelsgebrek niet naar behoren uitgevoerd kon worden. De vraag van de Behr bleef niet zonder gevolg: het Korps Bruggen en Wegen werd uitgebreid en een van de conducteurs, betaald door de provincie, werd belast met de opvolging van de gemeentewerken. Deze conducteur, de in 1832 in dienst getreden Lambert Jaminé (1800-1871), werd in 1838 tot provinciaal architect benoemd. Deze beslissing om het ambt officieel in te stellen, een beslissing die eigenlijk al in de provincieraad van 20 oktober 1836 genomen was, betekende in de praktijk vooral een administratieve vereenvoudiging. Voortaan was voor het inschakelen van de provinciaal architect de tussenkomst van de hoofdingenieur, die onder het ministerie van Binnenlandse Zaken ressorteerde, niet meer vereist (Meul, 1999, 44-48). Bovendien werd met de eerder ingezette hervorming onmiddellijk een administratieve structuur gecreëerd die toeliet de met de provinciewet toegewezen toezichthoudende taak uit te voeren. De provincie Henegouwen stelde in 1833 binnen de dienst Bruggen en Wegen eveneens een ambtenaar aan "pour l'objet spécial des bâtiments communaux" (*Ibid.*, 44-45).²¹ In Luik kwam de aanstelling van een provinciaal architect in 1837 er na een vraag van *ingénieur des ponts et chaussées* Roget. Verwijzend naar artikel 69 van de provinciewet hield hij een pleidooi voor "un service qui exige un personnel spécialisé et proportionné à son étude", toevertrouwd aan een conducteur "qui serait exclusivement employé à ce service". De provincieraad ging op deze vraag in en benoemde datzelfde jaar een zekere Jamolet tot provinciaal architect.²²

De provinciebesturen van Henegouwen en Namen koppelden de controle van de gemeentewerken een tijdlang aan het toezicht op de buurtwegen. Met de wet op de buurtwegen van 10 april 1841 wilde de Belgische Staat een oplossing bieden voor de talrijke problemen met het lokale en bovenlokale wegennet. De provincies kregen in deze materie een belangrijke bevoegdheid

---

²¹ Vanaf 1838 was er sprake van 'architectes provinciaux'.

²² *Exposé de la situation administrative de la province de Liège* 1838, p. 75.

toegewezen en waren ingevolge artikel 39 van de wet gehouden een eigen reglement op de buurtwegen op te maken (Verheire, 2005, 87-89). Het provinciaal reglement op de buurtwegen, in 1843 door Henegouwen uitgevaardigd, bepaalde in artikel 65 dat de in 1838 ingestelde functie van provinciaal architect afgeschaft werd en dat de taken toegewezen werden aan de commissarissen voor de buurtwegen.²³ Namen volgde in 1854 het voorbeeld van Henegouwen en schafte het vermoedelijk in 1837 ingestelde ambt af²⁴, ten voordele van de *commissaires-voyers d'arrondissement*.²⁵ De werkwijze bleek niet het verhoopte resultaat te hebben. Namen stelde al in 1860 het ambt van provinciaal architect opnieuw in, daarbij expliciet verwijzend naar de noodzaak van een gebouwendienst.²⁶ De provincieraad van Henegouwen oordeelde in 1862 dat het grote belang van de controle op de buurtwegen en de hoge werklast een opsplitsing in een dienst voor de buurtwegen en een gebouwendienst noodzakelijk maakten.²⁷ De hervorming van 1862 in Henegouwen betrof opmerkelijk genoeg enkel de controle op de gemeentewerken, niettegenstaande volgens artikel 1 van het reglement de ambtenaar verantwoordelijk was voor "les bâtiments provinciaux, le contrôle des constructions communales et des établissements publics soumis à la surveillance de la Députation permanente".²⁸ Hetzelfde artikel wees het toezicht op de provinciale gebouwen echter toe aan de Dienst Bruggen en Wegen, waarmee een bestaande situatie bestendigd werd.²⁹

In Oost-Vlaanderen zou de controle op de gemeentewerken tot ver in de 19e eeuw tot het takenpakket van het Korps van Bruggen en Wegen blijven behoren. Bij de benoeming van Matthieu-Joseph Wolters (1793-1859) tot

---

²³. "Art. 65. Les architectes provinciaux institués par arrêté du Conseil du 10 juillet 1838 sont supprimés. Leurs fonctions seront à l'avenir exercées par les commissaires-voyers d'arrondissement". *Mémorial Administratif de la Province de Hainaut* 1843, pp. 417-432.

²⁴. Op 21 september 1837 werd F. Blanpain tot provinciaal architect benoemd. *Almanach Royal de Belgique pour l'an 1840*, Brussel, 1840.

²⁵. *Procès-verbaux des séances du Conseil provincial de Namur* 1854, pp. 142-144. *Mémorial Administratif de la province de Namur* 1854, pp. 808-810.

²⁶. "Considérant que l'expérience a démontré la nécessité de créer un service spécial pour ces objets et de le confier à des architectes provinciaux ainsi que tout ce qui concerne la construction et la surveillance des bâtiments des autres établissements communaux." *Mémorial Administratif de la province de Namur* 1860, pp. 693-701.

²⁷. *Province de Hainaut. Recueil des règlements provinciaux*, Mons, 1889, pp. 99-102.

²⁸. *Province de Hainaut. Recueil des règlements provinciaux*, Mons, 1889, p. 100.

²⁹. "Les édifices et bâtiments provinciaux dont la surveillance est confiée actuellement au corps des Ponts et Chaussées ne tombent point sous l'application des dispositions du § 1 du présent article". *Province de Hainaut. Recueil des règlements provinciaux*, Mons, 1889, pp. 100-101. Het ging om het onderhoud van de gerechtshoven, de provincieraadszaal, de oude bedelaarskolonie en het bisschoppelijk paleis in Doornik.

hoofdingenieur van Bruggen en Wegen in 1837 werd wel aangegeven dat de controle op de gemeentewerken de aanstelling van een derde ingenieur ver-eiste, die op loonlijst van de provincie zou staan en specifiek met de taken van 'provinciaal belang' belast zou worden.³⁰ Het was pas bij de reorganisatie van de Technische Dienst in 1879 dat het ambt van provinciaal architect als dusdanig ook in Oost-Vlaanderen officieel werd ingesteld.³¹ Deze "dienst der provinciale banen, vaarten en gebouwen en de bewaking der gemeentewer-ken" bestond uit een provinciale hoofdingenieur, drie arrondissementsingenie-urs, zes onderingenieurs en een "provincialen bouwmeester". De controle op de gemeentewerken kreeg op deze manier een plaats binnen een dienst die zonder verwarring als 'provinciaal' bestempeld kon worden.

3. CONTROLE EN ONDERSTEUNING

Samen met of kort na het instellen van het ambt van provinciaal architect werden de modaliteiten voor de werking van deze ambtenaren vastgelegd in door de provincieraad goedgekeurde en bij Koninklijk Besluit bekrachtigde reglementen. In de meeste provincies werden de reglementen regelmatig herzien. Vaak werden slechts beperkte wijzigingen doorgevoerd, maar in sommige gevallen werden ook volledig nieuwe reglementen uitgevaardigd.³² Voorlopige of aanvullende bepalingen werden vaak ook geregeld met losse besluiten of omzendbrieven.³³ De reglementen laten toe ons een beeld te vormen welke opdrachten het provinciebestuur voor haar provinciaal architecten voor ogen had, welke middelen ze daartoe ter beschikking wilde stellen, hoe de architecten verlood werden en aan welke andere

---

³⁰. "La construction de nouvelles routes provinciales, et les divers autres travaux qui s'exécutent pour compte de la province, ainsi que la surveillance des travaux communaux, pour lesquels la province accorde des subsides, rendaient nécessaires le service d'un 3e ingénieur ordinaire (...)". *Rapport sur l'état de l'administration dans la Flandre Orientale* 1838, p. 59.

³¹. *Mémorial administratif de la Flandre Orientale* 1880, pp. 64-83.

³². Voor het onderzoek werden volgende reglementen gebruikt (de cijfers tussen haakjes verwijzen naar het jaar waarin het reglement in het Administratief Memoriaal van de betreffende provincie gepubliceerd werd): Antwerpen (1848, 1852, 1868), Brabant (1824, 1857, 1885, 1886), Henegouwen (1839, 1862, 1883, 1901, 1904), Limburg (1862, 1898), Luik (1865), Luxemburg (1841, 1858, 1864), Namen (1860, 1875), Oost-Vlaanderen (1880, 1884, 1910) en West-Vlaanderen (1807, 1883, 1898).

³³. De aanstelling van een tweede provinciaal architect in West-Vlaanderen werd bijvoorbeeld met een omzendbrief geregeld. *Administratief Memoriaal der provincie West-Vlaanderen* 1840, dl. 2, pp. 288-289.

voorschriften ze gehouden waren. De klemtoon lag daarbij duidelijk op hun aandeel in de afhandeling van en de controle op de gemeentewerken.

Vooraleer de rol in de gemeentewerken te duiden, willen we ook kort op de rol die de architect in de provinciewerken kreeg, wijzen. Met de aanstelling van een provinciaal architect beschikten de provincies immers meteen ook over een ambtenaar om het onderhoud van het provinciale patrimonium op te volgen. Zoals eerder geschetst, belastte artikel 69 van de provinciewet de provincies met een onderhoudsplicht voor een aantal openbare gebouwen, een taak die in de meeste reglementen aangetroffen wordt:

"la formation des projets, la direction et la surveillance de tous les travaux de l'espèce dont la dépense et imputable sur les revenus de la province (...)"³⁴

Dit betekende dat de provinciaal architect instond voor het regelmatig onderhoud, de verbouwing en soms ook nieuwbouw van de provinciale gebouwen, het onroerend patrimonium van de kathedrale kerkfabriek, rijks-wachtkazernes, sommige gerechtsgebouwen, etc.

3.1. De zorg voor de gemeentewerken: controleren en al dan niet ontwerpen

De rol van de provinciaal architect in de door de provincie gesubsidieerde bouwwerken van lokale besturen (gemeenten, kerkfabrieken, burelen van weldadigheid) vormt het cruciale element in de taakomschrijving van deze ambtenaar. De invulling die aan de uitvoering van deze opdracht gegeven werd, verschilde van provincie tot provincie en kende in de loop van de 19^e eeuw een zekere evolutie.

De technische, administratieve en eventueel ook artistieke controle van alle aan de provincie voorgelegde bouwdoSSIERS voor kerken, pastorieën, gemeentescholen, hospitalen, rusthuizen, etc. vormt de hele 19e eeuw lang een vast element in de taakomschrijving van de provinciaal architect. In het Luikse reglement uit 1865 werd deze opdracht als volgt verwoord:

"Il fait rapport à la Députation permanente sur les plans, devis et cahier des charges, ainsi que sur les procès-verbaux de la réception des travaux de construction ou de

---

³⁴. *Mémorial Administratif de la province de Namur* 1860, p. 695. Bijna alle reglementen van de verschillende Belgische provincies bevatten een gelijkaardige formulering.

réparation des édifices appartenant aux communes, aux fabriques d'église et aux établissements de bienfaisance".³⁵

De reglementen bevatten bovendien altijd de expliciete verplichting om voor de oplevering van gesubsidieerde gemeentewerken op de provinciaal architect een beroep te doen. Het doel was dus duidelijk om zowel tijdens het ontwerpproces, bij de aanbesteding als op het ogenblik van de oplevering van de werken te waken over een verantwoorde besteding van overheidsmiddelen.³⁶ De provinciaal architect werd op deze manier een instrument voor de uitvoering van de toezichtsbevoegdheid op de lokale administraties, zoals de provinciewet deze aan de provincie had toegewezen. De provincies Henegouwen en Luik benadrukten in de 19^e eeuw de controlerende taak van de provinciaal architecten. De voorbereiding van bouwprojecten werd slechts uitzonderlijk toegestaan en uitsluitend na een expliciete goedkeuring door de bestendige deputatie.³⁷ In Luik was deze werkwijze er zelfs gekomen op vraag van provinciaal architect Jamolet.³⁸

In de provincies Antwerpen, Brabant, Luxemburg, Namen en West-Vlaanderen kregen de provinciaal architecten tevens een duidelijke taak in het ontwerpproces, een gegeven waar ze hun naambekendheid in de Belgische architectuurhistorische literatuur aan te danken hebben. De provincies boden met het ambt in zekere zin de gemeenten niet alleen een door de provinciewet opgelegde financiële ondersteuning aan, maar tevens hulp in de vorm van een dienst: bestekken en plannen opgemaakt door een provinciale ambtenaar. Voor de meeste gemeenten, met soms slechts enkele honderden inwoners, was het pakket gemeentewerken en de financiële draagkracht te beperkt om zelf een architect in dienst te nemen. De reglementen in de vermelde provincies legden zelfs in de eerste plaats de nadruk op de mogelijkheid van gemeenten om op de provinciaal architecten een beroep te doen voor de opmaak van plannen, en veel minder op de

---

³⁵ *Recueil des règlements provinciaux*, Luik, 1890, pp. 81-84.

³⁶ De gemeentewerken werden meestal volgens een bepaalde verdeelsleutel door zowel de staat, de provincie als de gemeente bekostigd.

³⁷ In Henegouwen waren tussen 1843 en 1862 de wegenopzichters, die in deze periode de taken van de provinciaal architecten overgenomen hadden, aan dezelfde beperking onderworpen zoals blijkt uit artikel 3 van de *Instruction pour les commissaires-voyers d'arrondissement* uit april 1844: "Il leur est défendu de se charger, sans avoir obtenu l'autorisation de la Députation permanente, de projets de construction (...) que se font au compte des communes, des fabriques d'églises (...)". *Mémorial Administratif de la Province de Hainaut* 1844, pp. 119-121.

³⁸ Jamolet had zelf expliciet gevraagd "qu'on lui retire l'autorisation de faire des plans et devis pour les personnes qui demandent des subsides". *Procès-verbaux des séances du Conseil provincial de Liège* 1841, pp. 19-20 en 24-25.

controleerende functie. Artikel 1 van het Antwerpse reglement uit 1868 is op dat vlak veelzeggend:

"Wanneer de besturen, 't zij van gemeenten, 't zij van openbare gestichten, gebouwen willen oprichten of herstellen met de hulp der provincie, kunnen zij de tusschenkomst vorderen van de provinciale bouwmeesters voor het opmaken der ontwerpen, het bestuur en het opzicht van de werken".³⁹

De provinciaal architecten werden in deze reglementen duidelijk als de aangewezen personen voor het ontwerp van herstellingswerken of nieuwbouw van openbare gebouwen naar voor geschoven. De uiteindelijke keuze van architect was weliswaar aan het lokale bestuur zelf, een vrijheid die soms expliciet in het reglement opgenomen werd, zoals bijvoorbeeld in Luxemburg in 1858:

"Les communes et les établissements publics conservent la faculté d'employer un architecte de leur choix, même pour la réception des travaux".⁴⁰

Het illustreert dat de provinciebesturen zich bewust waren van een mogelijke aantasting van de gemeentelijke autonomie, een van de belangrijke verworvenheden van de gemeentewet. De provincie Brabant had in de Hollandse periode een sterkere invulling aan de ontwerpbevoegdheid van de provinciaal architecten gegeven, wat uiteindelijk wel leidde tot een aantasting van de gemeentelijke autonomie. Lokale besturen werden er verplicht om voor alle belangrijke bouwwerken – weliswaar kosteloos – een beroep te doen op de provinciaal architecten, wat in de praktijk echter niet altijd gebeurde. De gouverneur klaagde daarom in een omzendbrief uit 1833 aan dat aan de deputatie nog al te vaak:

"Ontwerpen en bestekken worden onderworpen die door byzondere bouwkundigen opgemaakt zyn, of door personen aen welke uyt dezen hoofde niet alleenlyk eenen loon moet worden toegekend, maer aen wie ganschelyk ontbreken de kennissen vereyscht voor de werken van dezen aard, 't zy met betrekking tot de konst en het goed oordeel, 't zy voor den keus der bouwstoffen, de vastheyd der werken en de spaerzaamheyd in de zelve te gebruyken".⁴¹

Deze passage uit de omzendbrief laat geen twijfel bestaan over de bedoelingen van het provinciebestuur: middels een goed georganiseerd openbaar ambt de lokale bouwwerken op een deskundige en economisch verantwoorde manier afhandelen. Bij het herwerken van het reglement in 1857, de eerste

---

³⁹. *Mémorial Administratif de la province d'Anvers* 1868, nr. 9402.

⁴⁰. *Mémorial administratif de la province de Luxembourg* 1858, pp. 571-575.

⁴¹. *Mémorial Administratif de la province du Brabant* 1833, pp. 534-537.

keer na de afkondiging van de provincie- en gemeentewet, werd de absolute verplichting om op de provinciaal architect een beroep te doen weggelaten. De keuzevrijheid van de lokale besturen werd wel niet expliciet vermeld, maar de gemeentelijke autonomie werd niettemin gerespecteerd.⁴²

Limburg kende de minst duidelijke situatie. Het reglement van 1862 verleende een verschillende bevoegdheid aan de provinciaal architect en de provinciaal onderarchitect, de twee ambtenaren van de 'dienst der provinciale bouwmeesters'. Het Limburgse reglement was er pas na drie jaar discussie en bijna een kwart eeuw na de instelling van het ambt gekomen. De tekst, die bedoeld was "d'assurer à l'autorité supérieure les moyens d'exercer un contrôle plus efficace", leek op maat van vader en zoon Jaminé, de ambtenaren in functie, geschreven te zijn. Artikel 6 bepaalde dat het de provinciaal bouwmeester verboden was "eenig plan of ontwerp welks uitvoering aen zyn toezigt of aen zyne waekzaamheid is onderworpen" op te maken. Dit ontwerpverbod was echter niet van toepassing op de onderbouwmeester.⁴³ Bij de bespreking van het reglement in 1860 door de provincieraad vormde dit artikel 6 een van de belangrijkste discussiepunten. Het ontwerpverbod dat aan de provinciaal architect werd opgelegd zou er voor zorgen dat hij niet langer rechter en partij zou zijn bij bouwprojecten en dat hij vrij zou zijn van elke verdenking van partijtjdigheid. Enkel de onderarchitect zou nog kunnen ontwerpen, waarna de projecten geëvalueerd zouden worden door de provinciaal architect. In de praktijk zou dit betekenen dat de ontwerpen die Herman Jaminé (1826-1885) opmaakte, door zijn vader Lambert Jaminé beoordeeld zouden worden. Provincieraadslid De Fastre wierp in een uitvoerig rapport op dat het nieuwe reglement bijgevolg geen einde zou stellen aan de heersende misbruiken, waarbij de provinciaal architecten de plannen van derden afkeurde om zich vervolgens de opdracht te kunnen toe-eigenen. Hij pleitte daarom voor een echt ontwerpverbod, verwijzend naar de provincie Henegouwen. Het reglement werd uiteindelijk toch met inbegrip van het artikel 6 goedgekeurd in 1862 (Meul, 1999, 53-55). De tussenkost van De Fastre wijst duidelijk op een gebrek in de meeste provinciale reglementen. Deze bepaalden een duidelijke controle van de ontwerpen die privéarchitecten in opdracht van de gemeentebesturen maakten, maar bevatten nooit een controleprocedure voor de ontwerpen die de provinciaal architecten zelf opmaakten.

---

⁴² *Bestuurlijk Memoriaal der Provincie Brabant 1857*, pp. 877-883.

⁴³ *Memoriaal van administratie der provincie Limburg 1862*, pp. 562-592.

3.2. Loon naar werken

De graad waarin een provincie controle wilde uitoefenen op of ondersteuning bieden aan het lokale niveau, wordt niet alleen in de taakomschrijving van de architecten weerspiegeld, maar ook in het aantal personeelsleden dat ze hiervoor wilde inzetten. Dit vertaalde zich tevens jaarlijks in de wedden die in de provinciale begroting ingeschreven werden. Zowel de benoeming van de architecten als de goedkeuring van de begroting waren een bevoegdheid van de provincieraad.

	Antw	Brab	Hene	Lim	Luik	Lux	Nam	O-vl	W-vl
1807	-	-	-	-	-	-	-	-	1
1824	-	3	-	-	-	-	-	-	1
1834	2	3	-	-	-	-	-	-	1
1838	2	3	2	1	1	2	1	-	1
1850	3	3	-	2	1	2	1	-	2
1862	3	3	1	2	1	4	3	-	2
1874	3	3	1	1	2	3	3	-	2
1886	3	2	1	1	2	3	2	1	1
1905	3	2	3	1	2	1	2	1	1

TABEL 1: VERGELIJKENDE TABEL VAN HET AANTAL ARCHITECTEN PER PROVINCIE (DE ONDERARCHITECTEN WERDEN MEEGEREKEND)

Het aantal architecten en het ruimere personeelskader waarover een dienst beschikte, verschilde van provincie tot provincie en evolueerde in de loop van de 19e eeuw. Provincies als Namen, Henegouwen, Limburg en Luik hadden lange tijd slechts één architect in dienst, al dan niet bijgestaan door een onderarchitect (*sous-architecte*). Luxemburg bracht in 1858 de personeelsbezetting van twee op vier architecten, waardoor er per arrondissement één architect was en de personeelsbezetting in overeenstemming gebracht werd met "les besoins du service".⁴⁴ Brabant en Antwerpen benoemden elk drie architecten, eveneens één per arrondissement. De provincieraad van Antwerpen wees in 1866 aan elke provinciaal architect twee *conducteurs-*

⁴⁴. *Mémorial administratif de la province de Luxembourg* 1858, pp. 571-575.

dessinateur toe waardoor het totale personeelsbestand van de Provinciale Dienst der Gebouwen op negen kwam, wat in de Belgische context als de meest uitgebreide personeelsbezetting beschouwd mag worden (Sas, 2006, 52).

De verloning van de provinciaal architecten bestond uit een vast salaris dat aangevuld kon worden met een onkostenvergoeding voor dienstreizen, een bureauvergoeding, een ereloon voor bouwprojecten en eventueel zelfs speciale premies. Aangezien het in belangrijke mate variabele bedragen betreft, ten dele bepaald door de werking van de dienst, is het onmogelijk een betrouwbare vergelijking tussen de verloning in de verschillende provincies te maken. Niettemin kunnen enkele algemene tendensen aangegeven worden. De grootteorde van het vast salaris was duidelijk gerelateerd aan het al dan niet mogen ontwerpen voor lokale besturen. Architecten met een louter controlerende taakomschrijving hadden een vast jaarsalaris dat in de jaren 1860 tussen de 4.000 en de 6.000 fr. bedroeg, wat omstreeks 1885 kon oplopen tot 7.000 of zelfs 10.000 fr.⁴⁵ In provincies waar de architecten wel voor lokale besturen mochten werken oversteeg het vast salaris vaak nauwelijks het bedrag van 3.000 fr.⁴⁶ De vergoeding voor reiskosten kon opgevat worden als een kilometervergoeding of een vaste vergoeding per dagreis, eventueel aangevuld met een vaste vergoeding per overnachting.⁴⁷ Bureauvergoedingen werden slechts in beperkte mate in de reglementen vermeld, terwijl exacte bedragen volledig ontbreken. In Brabant werden reisonkosten en bureauvergoedingen niet uitbetaald, maar als onderdeel van het loon beschouwd.⁴⁸ De provincieraad van Henegouwen bepaalde dat de bureau- en reisvergoedingen jaarlijks maximaal 2.500 fr. konden belopen. De bureauvergoedingen waren er omdat de meeste provinciaal architecten tijdens de 19^e eeuw niet over een kantoor in de gebouwen van het provinciebestuur beschikten, maar thuis werkten. De architect was bovendien verplicht zich te

---

⁴⁵ In Henegouwen bedroeg het loon 4.000 tot 5.000 fr. (reglementen 1862 en 1883), in Luik 4.000 fr. (reglement 1865), in Brabant 7.000 tot 10.000 fr. (reglement 1885), in Oost-Vlaanderen 3.500 tot 5.000 fr. (reglement 1884) en in West-Vlaanderen 4.000 tot 7.000 fr. (reglement 1885). Dit jaarloon is vergelijkbaar met het loon van een hoofdingenieur Bruggen en Wegen in 1850, dat 5.200 tot 6.300 fr. bedroeg.

⁴⁶ In Antwerpen bedroeg het loon bijvoorbeeld 2.000 tot 2.600 fr. (reglement 1868), in Brabant 2.400 fr. (reglement 1857), in Luxemburg 1.500 fr. (reglementen 1841 en 1858), in Namen 2.000 fr. (reglement 1860) en in West-Vlaanderen 3.600 fr.

⁴⁷ De kilometervergoeding bedroeg meestal 25 cent per kilometer (15 cent indien er met het spoor gereisd werd). Vaste vergoedingen voor dagreizen bedroegen 1 à 2 fr. per dag. Voor overnachtingen werd tussen 3 en 10 fr. uitbetaald. Deze vergoedingen lijken tijdens de 19e eeuw nauwelijks gewijzigd te zijn.

⁴⁸ "Hij geniet eene jaerwedde van 2.400 fr., zyne bureel- en reiskosten er onder begrepen". *Bestuurlijk Memoriaal der Provincie Brabant 1857*, p. 879.

vestigen in de hoofdplaats van het arrondissement waarvoor hij verantwoordelijk was of, indien er slechts één architect voor de volledige provincie was, de provinciehoofdplaats. De Brabantse provinciaal architecten werden vanaf 1885 bijvoorbeeld verplicht wekelijks minstens twee dagen een zitdag te houden in hun kantoor, dat in principe in de eigen woning gevestigd was.⁴⁹ De reglementen geven aan dat daar in de late 19e eeuw langzamerhand verandering in kwam. Artikel 5 van het reglement dat de provincieraad van Henegouwen in 1883 goedkeurde, bepaalde dat "la Députation permanente désignera le local où l'architecte provincial devra installer ses bureaux" en verplichtte de provinciaal architect om elke vrijdag zitdag te houden.⁵⁰ In sommige provincies konden de provinciaal architecten geen aanspraak maken op door het provinciebestuur bezoldigde tekenaars en moesten ze bijgevolg zelf instaan voor hun medewerkers, wat bijvoorbeeld in West-Vlaanderen het geval was. Uit de archieven blijkt duidelijk dat op hun bureau wel degelijk medewerkers actief waren, werknemers die ze zelf in dienst namen en betaalden.⁵¹

Erelonen op bouwprojecten vormden een belangrijk deel van het inkomen van de provinciaal architecten die als ontwerper van gemeentewerken konden optreden. De grootteorde van het ereloon werd in de meeste reglementen duidelijk gespecificeerd. Meestal mocht er 3% van de aanbestedingsprijs gerekend worden voor de redactie van projecten (bestekken en plannen), aangevuld met 1% indien de provinciaal architect ook de werfcontrole voor zijn rekening nam. In Luxemburg werd het ereloon vanaf 1865 zelfs in drie posten opgesplitst: 2% voor de redactie van het project, 1,5% voor het aanleveren van de uitvoeringsplannen en de werfcontrole en nog eens 1% voor het opleveren van de werken.⁵² De opsplitsing tussen redactie en werfopvolging werd om praktische redenen doorgevoerd. Meestal beperkte de provinciaal architect zich tot de opmaak van de plannen, het bestek en het lastenboek. Voor de werfopvolging werd een conducteur aangesteld wiens loon op 1 à 2% van het aanbestedingsbedrag vastgesteld werd. In België konden architecten volgens de traditie aanspraak maken op een ereloon van 5%, berekend op de totale bouwkost.⁵³ De provinciaal architecten konden meestal

---

^{49.} *Bestuurlijk Memoriaal der Provincie Brabant* 1885, pp. 1835-1843.

^{50.} *Province de Hainaut. Recueil des règlements provinciaux*, Mons, 1889, pp. 103-105.

^{51.} De Kortrijkse architect Aimé Denys (1817-1871) bijvoorbeeld vermeldde in zijn sollicitatiebrief voor de functie van provinciaal architect dat hij werkzaam geweest was in het bureau van provinciaal architect Camille Dehults. RAB, Provincie West-Vlaanderen, 3e afdeling, 1977B.

^{52.} *Bulletin Administratif du ministère de l'intérieur* 1865, p. 422.

^{53.} *Pandectes Belges. Encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*, deel 9, Brussel, 1883, kol. 531-532. – Bormans (T.), *Répertoire de doctrine, de jurisprudence*

op een ereloon van slechts 4% rekenen, wat in 1886 door de Koninklijke Maatschappij der Bouwmeesters van Antwerpen (K.M.B.A.) als een vorm van oneerlijke concurrentie aangeklaagd werd (Sas, 2006, 54).⁵⁴ Wanneer een provinciaal architect bestekken en plannen in opdracht van het provinciebestuur zelf maakte, onder meer voor onderhoudswerken aan de provinciale gebouwen, kon hij geen aanspraak op een ereloon maken. Deze taak was immers inherent verbonden aan het ambt waarvoor hij een jaarlijkse wedde ontving. Voor uitzonderlijke werken, zoals bijvoorbeeld grote bouwprojecten, kon hem wel een ereloon toegekend worden.⁵⁵

Deze werkwijze betekende dat de provinciaal architect een vaste jaarlijkse wedde ontving voor bepaalde opdrachten die hij van het provinciebestuur kreeg en als een vergoeding voor algemene kosten. De rest van het werk – met name de ontwerpen gemaakt in opdracht van gemeentebesturen – werd via een post in de bestekken door het opdrachtgevend bestuur vergoed. De provincie stelde aan de gemeenten dus een ambtenaar ter beschikking, voor wiens diensten ze echter wel betaalden. De provinciaal architect kon voor de gemeentelijke werven op eenzelfde verloning als de privéarchitect aanspraak maken. Het betekende evenwel ook dat het inkomen van de provinciaal architect afhankelijk was van het aantal opdrachten dat lokale besturen hem toevertrouwden. De overheidsarchitect trad bijgevolg in concurrentie met de privéarchitecten die eveneens met openbare opdrachten belast konden worden. De projecten van deze privéarchitecten waren echter onderworpen aan een controle van de provinciaal architect, waardoor deze laatste een bevoorrechte positie kreeg. Aangezien de echte wedde van de provinciaal architect slechts ten dele ten laste van de provincie viel, had een mogelijke inperking van de ontwerpende bevoegdheden van de provinciaal architecten zowel organisatorische als financiële consequenties. Het schrappen van de ontwerpbevoegdheid impliceerde dat de architect niet langer op erelonen aanspraak zou kunnen maken, wat een aanzienlijk loonverlies met zich mee zou brengen. In het laatste deel gaan we hier verder op in.

---

et de législation concernant les constructions, les alignements, services et servitudes, les taxes et la police de voirie, Brussel, 1887, p. 339.

⁵⁴. De tekst werd integraal opgenomen in *L'Émulation*: "Les architectes provinciaux", *L'Émulation* 11, 1886, kol. 139-142.

⁵⁵. Voor stadsarchitecten werd eenzelfde principe toegepast. *Pandectes Belges. Encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*, deel 9, Brussel, 1883, kol. 549-550.

3.3. Stimuleren van de goede uitvoering van de gemeentewerken

Zoals eerder aangehaald, moet de creatie van het ambt van provinciaal architect in belangrijke mate geïnterpreteerd worden als een streven naar een betere uitvoering van de gemeentewerken. Naast een financiële (subsidies) en personele inzet (de provinciaal architecten) probeerden heel wat provincies ook in de vorm van regelgeving de afhandeling van de gemeentewerken te bevorderen. De vroegste reglementen, daterend uit de periode 1807-1840, beperken zich nog tot het opleggen van een schaal voor de opmaak van plannen, wat niettemin al wijst op een streven naar een standaardisering van het ontwerpproces.⁵⁶ Enkele reglementen die vanaf het midden van de 19^e eeuw werden uitgevaardigd, bevatten een uitgebreide beschrijving van de te volgen procedure voor gemeentelijke bouwprojecten. De voorbereiding van de werken, de procedures voor aanbesteding, de uitvoering en de wijze van oplevering werden in afzonderlijke hoofdstukken minutieus beschreven. Er werd onder meer aangegeven welke stukken een ontwerp dossier diende te bevatten, de te hanteren schaal voor de verschillende plannen, wie aanwezig moest zijn bij de aanbesteding, hoe vaak een architect de werf moest controleren en wie het verslag van oplevering moest ondertekenen.⁵⁷ Het provinciebestuur van Henegouwen zou in 1888 zelfs nog een stap verder gaan en een *Règlement sur les architectes particuliers chargés de la confection des projets et de la direction des bâtiments communaux* uitvaardigen.⁵⁸ Het Antwerpse provinciebestuur voegde bij de reglementen een aantal modeldocumenten zoals een meetstaat, een lastenboek en een beschrijving van materialen (Van de Vijver, 2006, 30). In Limburg werd in 1898 ook een modelcontract en een modelverslag van oplevering toegevoegd. Het nauwkeurig uitschrijven van procedures en het ter beschikking stellen van modeldocumenten moest de kwaliteit verhogen van de ontwerpen voor zowel herstellings- als bouwwerken die lokale schrijnwerkers en metselaars in opdracht van de gemeentebesturen opmaakten. Deze initiatieven moesten bijdragen tot de professionalisering van deze beroepsklasse, samen met onder meer het aanreiken van degelijk onderwijs in teken- en nijverheidsscholen.

---

^{56.} Zie bijvoorbeeld de reglementen van West-Vlaanderen (1807), Brabant (1824), het ontwerpreglement van Henegouwen (1839) en het reglement van Luxemburg (1841).

^{57.} Zie onder andere de reglementen in Antwerpen (vanaf 1849), Limburg (1862, 1898) en Namen (1860, 1875).

^{58.} *Province de Hainaut. Recueil des règlements provinciaux*, Mons, 1889, pp. 106-119.

4. NAAR EEN ALGEMEEN ONTWERPVERBOD

De hiervoor geschetste dualiteit die eigen was aan het ambt van provinciaal architect – tegelijkertijd ontwerpend architect en toezichhoudend ambtenaar – leidde in de ogen van velen onvermijdelijk tot misbruiken. In de loop van de tweede helft van de 19^e eeuw werden zowel in architectuurmiddelen als binnen de provincieraden vragen gesteld over de bestaande taakomschrijving van de provinciaal architecten. Deze discussie was grotendeels toegespitst op de vraag of de provinciaal architecten al dan niet openbare gebouwen mochten ontwerpen, een opdracht die een reëel gevaar van belangenvermenging met zich meebracht. Andere mogelijke vormen van belangvermenging waren door de reglementen grotendeels uitgesloten. In alle provincies mochten de provinciaal architecten geen ander openbaar (bezoldigd) ambt bekleden, handeldrijven of deelnemen aan aanbestedingen van openbare werken. Niettemin kon de bestendige deputatie uitzonderingen op deze regel toestaan.⁵⁹ Over de mogelijkheid om een privépraktijk uit te bouwen, waarmee bedoeld wordt op ontwerpen voor particulieren en verenigingen, bleven de meeste reglementen bijzonder vaag. Het ontwerpen van woningen, fabrieken of verenigingslokalen stond volledig buiten de sfeer van de openbare architectuur en kon dan ook moeilijk als 'onverenigbaar' met het ambt beschouwd worden.⁶⁰ Slechts in uitzonderlijke gevallen, zoals in het reglement van Henegouwen uit 1884, was er sprake van een absoluut verbod op het uitbouwen van een privépraktijk. In veel andere reglementen bleef dit gegeven onvermeld of werd er gesteld dat er (jaarlijks) aan de bestendige deputatie een toelating gevraagd diende te worden.

4.1. Kritische geluiden van buiten uit

De Koninklijke Commissie voor Monumenten (KCM) en de *Société Centrale d'Architecture de Belgique* (SCAB) trokken vanaf 1860 de vrijheid van de

---

⁵⁹ In de praktijk zouden heel wat provinciaal architecten wel de toelating krijgen om een onderwijsopdracht aan een academie of tekenschool op te nemen.

⁶⁰ Dit is vergelijkbaar met de deontologische principes waaraan het provinciepersoneel vandaag volgens art. 106 van het provinciedecreet van 9 december 2005 gehouden is: "De hoedanigheid van personeelslid is onverenigbaar met elke activiteit die het personeelslid zelf of via een tussenpersoon verricht en waardoor: 1° de ambtsplichten niet kunnen worden vervuld; 2° de waardigheid van het ambt in het gedrang komt; 3° de eigen onafhankelijkheid wordt aangetast; 4° een belangenconflict ontstaat".

lokale besturen bij het kiezen van een architect in twijfel, brachten het gevaar van monopolisering van de opdrachten onder de aandacht en klaagden de mogelijke misbruiken aan die als inherent aan het ambt van provinciaal architect beschouwd werden (Meul, 1999, 56-57; Stylen, 1998, 130-131).⁶¹

In zijn ophefmakende *Mémoire sur la restauration des monuments publics en Belgique*, uitgesproken in 1861 tijdens de voorbereidende vergadering van de KCM, bekritiseerde James Weale voor het eerst openlijk de werkwijze van de provinciaal architecten (Stylen, 1998, 128-133). In zijn betoog wees Weale vooral op de aantasting van de keuzevrijheid van de lokale besturen en het gevaar van monopolisering van de opdrachten door een groep van overheidsarchitecten. Weale stelde dat:

"L'architecte provincial a toujours d'excellents motifs pour être d'avis de repousser le projet soumis à son rapport, et a ordinairement lui-même un projet bien supérieur à présenter"

en vroeg daarom de afschaffing van het ambt.⁶² Het gevaar op monopolisering dat het ambt met zich mee kon brengen stond tijdens de algemene vergadering van de KCM in 1865 opnieuw op de agenda.⁶³ Het nut van de provinciaal architecten voor een goede en degelijke administratieve afhandeling van bouwwerken werd in het rapport niet in twijfel getrokken. Wel werden ernstige vraagtekens geplaatst bij de rol van de provinciaal architecten in het ontwerpproces en de eruit voortvloeiende misbruiken:

"(...) les architectes provinciaux ayant, par le refus d'approbation et par l'influence de leur position, le pouvoir d'entraver souvent indéfiniment l'allocation des subsides et l'exécution des travaux confiés à des concurrents".

Idealiter zou de provinciaal architecten de mogelijkheid om te ontwerpen voor lokale besturen ontnomen moeten worden, waarmee onmiddellijk de mogelijkheid om misbruik te maken van hun positie zou verdwijnen. Benoît Vrambout (1816-1877), gouverneur van West-Vlaanderen, verdedigde tijdens de discussie het ambt en wees erop dat de provinciaal architecten

---

⁶¹. Weale (J.), *Mémoire sur la restauration des monuments publics en Belgique*, Brugge/Brussel, 1862, pp. 20-21.

⁶². Weale (J.), *Mémoire sur la restauration des monuments publics en Belgique*, Brugge/Brussel, 1862, p. 20.

⁶³. *Bulletin des Commissions royales d'art et d'archéologie* (BCRAA) 1865, pp. 130-139. Het rapport, dat als uitgangspunt voor de discussie diende, was ondertekend door James Weale, Jules Helbig, Eugène Carpentier, Camille de Borman en Jean Baptiste Bethune.

administratief gezien eigenlijk *les architectes des communes* waren.⁶⁴ Hen vanuit administratief oogpunt verbieden nog langer gemeentewerken uit te voeren, zou het ambt overbodig maken. Met deze tussenkomst wees gouverneur Vrambout er duidelijk op dat de provinciaal architecten de gemeenten ondersteunden bij een goed onderhoud van hun gebouwenpatrimonium, kleine opdrachten waarvoor het niet evident was om bekwame architecten of ambachtslieden te vinden om een degelijk bestek op te maken. De KCM zou echter nooit verdere stappen ondernemen gezien ze oordeelde dat ze onvoldoende over de materie ingelicht was en vooral omdat ze zich er terdege van bewust was dat ze ten opzichte van de provincies niet over een adviserende bevoegdheid beschikte.

De in 1872 opgerichte SCAB, de belangrijkste Belgische architectenvereniging, formuleerde vanaf de late jaren 1870 eveneens heel wat kritiek op het ambt van provinciaal architect.⁶⁵ Hun kritiek moet begrepen worden binnen een ruimer pleidooi voor de erkenning van het architectenberoep in het algemeen en een discours over de rol van overheidsarchitecten in het ontwerp- en bouwproces in het bijzonder. Niet de individuele provinciaal architecten, maar wel het ambt als dusdanig en vooral de misbruiken die er bestonden, waren onderwerp van kritiek.⁶⁶ Ernest Allard (1849-1898) hekelde in 1878 de concentratie van overheidsopdrachten in de handen van een vast korps van overheidsarchitecten en bepleitte de toekenning van deze projecten aan jonge, goed opgeleide architecten.⁶⁷ Een accurate omschrijving van de taak van de provinciaal architect vormde het onderwerp van een bijdrage uit 1881 waarin Allard erop wees dat het ambt in het leven geroepen was om de bestendige deputatie te kunnen adviseren over bouwwerken, te waken over de goede besteding van subsidies en in te staan voor het onderhoud van de provinciale

---

⁶⁴. De gouverneur was ambtshalve voorzitter van de Provinciale Commissie voor Monumenten en kon in die hoedanigheid de algemene vergaderingen van de KCM bijwonen. In 1865 waren enkel de gouverneurs van Limburg en West-Vlaanderen aanwezig (BCRAA 1865, p. 32).

⁶⁵. Het tijdschrift *L'Émulation* vormde de spreekbuis van de SCAB en speelde een belangrijke rol in de professionele en maatschappelijke ontwikkeling van het architectenberoep (Van Loo, 2003, 298-299). Vanaf 1878 verschenen regelmatig kritische bemerkingen op het ambt van provinciaal architect: o.a. 1878 (kol. 19-21), 1879 (kol. 7-10, 61-65), 1881 (kol. 1-3), 1883 (kol. 1-3), 1884 (kol. 34, 75-77), 1886 (kol. 139-142), 1887 (kol. 8), 1888 (kol. 129-130).

⁶⁶. In 1886 werd er duidelijk op gewezen dat het niet ging om een campagne tegen de provinciaal architecten als personen, maar wel tegen "les abus scandaleux qui nos étaient signalés à chaque instant". "Les architectes provinciaux", *L'Émulation*, 1886, kol. 139-142.

⁶⁷. Allard (E.), "L'Encouragement officiel et les Jeunes Architectes", *L'Émulation*, 1878, kol. 19-21. Hij publiceerde tevens onder het pseudoniem Ernal (Van Loo, 2003, 121).

gebouwen, in twee woorden samengevat: *surveillance et contrôle*.⁶⁸ Het ambt was echter geëvolueerd van een *architecte consultant* naar een *architecte auteur des plans*, met een monopolisering van de opdrachten en een beknotting van de keuzevrijheden van het lokale niveau tot gevolg:

"Les architectes provinciaux ont si bien manœuvré que, dans les administrations précitées, on est convaincu que l'octroi et l'importance des subsides dépendent absolument d'eux et ces administrations, pour éviter les vexations de ces tyrans au petit pied, se sont tout simplement inclinées devant eux".⁶⁹

Allard was ervan overtuigd dat een terugkeer naar een zuiver administratieve taakstelling en het opleggen van een ontwerpverbod de oplossing was, mits daar een volwaardig salaris tegenover gesteld werd. De SCAB zou herhaaldelijk met brieven haar standpunt in verband met de rol van overheidsarchitecten en haar pleidooi voor het toekennen van grote ontwerp opdrachten via wedstrijden aan stads- en provinciebesturen kenbaar maken.

De KCM en de SCAB poogden met hun kritiek de provincieraden tot een hervorming van het ambt te bewegen, al waren ze er zich terdege van bewust dat de provincie autonoom besliste over de taakomschrijving van haar administratie. Voor de SCAB bleef de strijd tegen de misbruiken van de provinciaal architecten de hele 19e eeuw een belangrijk strijdpunt. In hun tijdschrift *L'Émulation* wezen ze herhaaldelijk op de geboekte resultaten zoals de hervorming in West-Vlaanderen (1883), de interpellatie die Jules Vandenpeereboom in 1884 in de kamer hield om de beweegredenen voor de hervorming in West-Vlaanderen toe te lichten en de herziening van het reglement in Brabant (1885). Vooral dit laatste feit haalde de SCAB herhaaldelijk aan als een van haar verwezenlijkingen.⁷⁰ Het blijft echter moeilijk in te schatten in hoeverre de KCM en de SCAB daadwerkelijk konden wegen op de provinciale besluitvorming, zoals die hierna geschetst wordt. De kritiek van de KCM en de SCAB illustreert wel de veranderende

---

⁶⁸. Ernal, "Les architectes provinciaux", *L'Émulation*, VII, 1881, kol. 1-3. Allard ging met deze stelling voorbij aan de reglementen van o.a. West-Vlaanderen (1807), Brabant (1823, 1857) en Antwerpen (1843) waarin duidelijk sprake was van het optreden als ontwerpend architect.

⁶⁹. ERNAL, "Les architectes provinciaux", *L'Émulation*, VII, 1881, kol. 1-3.

⁷⁰. Bij een terugblik op de geschiedenis van de SCAB, in 1887 gepubliceerd in *L'Émulation*, stond in verband met de provinciaal architecten te lezen: "Nous nous sommes aussi occupés des architectes provinciaux et des moyens qu'ils emploient pour monopoliser entre leurs mains les travaux communaux. Nos vives réclamations, nos démarches réitérées auprès des autorités provinciales du Brabant, ont amené la révision complète du règlement qui les régit". *L'Émulation*, 1887, kol. 8.

opvattingen over de rol van de architect en de overheidsarchitect in het ontwerp- en bouwproces van publieke bouwwerken.

4.2. Een nieuwe invulling

Tijdens het laatste kwart van de 19e eeuw werden in verschillende provincieraden openlijk vragen gesteld bij de ontwerpende bevoegdheden van de provinciaal architecten en het risico op misbruiken dat hieraan verbonden was. Als beste oplossing werd steeds het opleggen van een ontwerpverbod voorgesteld, waarbij de taakomschrijving herleid zou worden tot louter een controle van gesubsidieerde bouwprojecten en een verantwoordelijkheid voor de provinciale bouwwerken. Zoals hoger vermeld was in Henegouwen en Luik de ontwerpbevoegdheid van de provinciaal architecten al sterk aan banden gelegd. Oost-Vlaanderen legde de provinciaal bouwmeester van bij de oprichting van het ambt in 1880 een ontwerpverbod op:

"het is aan voormelde agenten verboden (...) eenig plan, eenig ontwerp van werken voor rekening dezer gemeenten of gestichten op te maken".⁷¹

Tijdens het laatste kwart van de 19^e eeuw zou deze werkwijze de regel worden. Namen introduceerde het ontwerpverbod in 1875, Henegouwen en West-Vlaanderen in 1883, Brabant in 1885, Limburg in 1898 en Luxemburg vermoedelijk in 1905. De provincieraad van Antwerpen hield het langst vast aan de ontwerpende bevoegdheid van de provinciaal architecten. Het was pas met de grondige herstructurering van de gebouwendienst in 1970 dat er officieel van een ontwerpverbod sprake was, al hadden hun ontwerpende tussenkomsten in de periode na de Tweede Wereldoorlog al sterk aan belang verloren (Sas, 2006, 62).

Het invoeren van een ontwerpverbod moet als een geleidelijk beleidsvormend proces beschouwd worden dat soms pas na jaren van discussie realiteit werd, zoals het voorbeeld van West-Vlaanderen treffend illustreert. Tijdens de provincieraadszitting van 1858 stond de benoeming van een opvolger voor Camille Dehults, provinciaal architect voor de arrondissementen Kortrijk en Ieper van 1840 tot 1857, op de agenda.⁷² Gouverneur Benoît Vrambout (1816-1877) stelde tijdens de discussie van een voorstel om het aantal

---

⁷¹. *Mémorial administratif de la Flandre Orientale* 1880, pp. 64-83. *Mémorial administratif de la Flandre Orientale* 1884, pp. 1068-1087.

⁷². *Procès-verbaux des séances du Conseil provincial de la Flandre occidentale* 1858, pp. 141-149.

architecten van twee op vier te brengen, een voorstel dat uiteindelijk niet aanvaard zou worden, zelfs openlijk het voortbestaan van het ambt in vraag en gaf aan dat hij onderzocht had of er een mogelijkheid bestond

"de supprimer les architectes provinciaux, sauf le maintien d'un inspecteur unique et d'abandonner aux communes la faculté de se servir d'architectes particuliers".⁷³

Het voorstel leek de gouverneur aanlokkelijk, vooral met het oog op het bevorderen van de artistieke kwaliteit. Hij doelde hiermee niet zozeer op een gebrek aan talent bij de provinciaal architecten, maar wel op het feit dat een ruimere groep architecten gemakkelijker kon inspelen op de snel veranderende artistieke context. Als (provinciale) overheid moesten echter ook andere – in de eerste plaats financiële – factoren in rekening gebracht worden. De *architectes particuliers* hielden niet altijd rekening met de beschikbare financiële middelen, terwijl de *architectes officiels* daarentegen verplicht waren zich strikt aan het beschikbare budget te houden. Het voortbestaan van het ambt van provinciaal architect was volgens de gouverneur dus zowel in het belang van de gemeenten, het provinciebestuur als de staat. Eenzelfde visie op de rol van de provinciaal architecten is te vinden in artikel 15 van het Antwerpse reglement van 1849 dat vermeldde

"dat de gebouwen van allen aerd sterk gebouwd worden en slechts eenen gemakkelijken en weinig kostelycken onderhoud vereischen".

Het overlijden van Pierre Buyck (1805-1877), provinciaal architect voor de arrondissementen Brugge en Veurne vanaf 1841, vormde uiteindelijk de aanleiding voor een grondige hervorming van het ambt. Tijdens de discussies in de provincieraadszittingen van 1879 en 1880⁷⁴, werd er nadrukkelijk op gewezen dat de hervorming al geruime tijd gepland was: "Het is ten minsten 10 jaren dat zij voor de eerste maal in dit kollegie werd aangeroerd".⁷⁵ Charles Soudan (1831-1893), lid van de bestendige deputatie en drijvende kracht achter de hervorming, legde in 1879 een eerste ontwerp van reglement voor.⁷⁶ Tijdens de verdediging van zijn voorstel wees Soudan duidelijk op de gevaren van partijdigheid en misbruik:

---

⁷³. *Procès-verbaux des séances du Conseil provincial de la Flandre occidentale* 1858, pp. 146-147.

⁷⁴. *Procès-verbaux des séances du Conseil provincial de la Flandre occidentale* 1879, pp. 410-418 en 517-518. *Procès-verbaux des séances du Conseil provincial de la Flandre occidentale* 1880, pp. 96-128.

⁷⁵. *Procès-verbaux des séances du Conseil provincial de la Flandre occidentale* 1879, p. 411.

⁷⁶. Provinciaal Archief West-Vlaanderen, 3e afdeling, 3310.

"Wanneer de bouwmeester een werk voorstelt, aanziet hij het altijd als volmaakt. Wanneer de gemeentebesturen zich tot eenen anderen bouwmeester wenden, hebben wij bestatigd dat de provinciale bouwmeester eerder feilen zag in het werk van eenen mededinger, dan die in zijn eigen werk ontdekt".⁷⁷

Soudan verwoorde hiermee dezelfde kritiek als de KCM en de SCAB: de provinciaal architecten maakten misbruik van hun bevoorrechte positie om zich ontwerp opdrachten toe te eigenen. Voor gouverneur Theodore Heyvaert (1834-1907) moest de beslissing gestuurd worden door de finaliteit van het ambt: het ondersteunen van de gemeenten bij het uitvoeren van bouwwerken. De provincieraad verdaagde een beslissing naar een volgende zitting, zodat in de tussentijd het ontwerp van reglement ten gronde onderzocht kon worden. Een voorstel van Adolphe Otto de Mentock (1828-1908) om de hervorming van het ambt te koppelen aan een volledige hervorming van de Technische Dienst, leidde uiteindelijk tot de redactie van een volledig nieuw reglement.⁷⁸ Tijdens de provincieraadszitting van 1880 stond de bespreking op de agenda van een 'ontwerp van reglement op den dienst der provinciale wegen, vaarten en buurtwegen'. De rol van de provinciaal bouwmeester in deze dienst werd een van de belangrijkste discussiepunten bij de bespreking van het voorstel. Het principe van toezicht op de gemeentewerken om een mogelijke financiële ontsporing van werven te vermijden werd algemeen aanvaard, gezien de provincie dan met recht en rede zou kunnen stellen "al de mogelijke voorzorgen genomen te hebben om de misrekeningen en de misbruiken te vermijden". De discussie over wie deze controle moest uitvoeren bracht twee verschillende visies op wat een architect was aan het licht. Tegenstanders van het voorliggende voorstel oordeelden dat de technische controle van bestekken aan 'werkmeesters' toevertrouwd kon worden, ambtenaren met voldoende technische bagage om de bestekken en de procedures te controleren. Bouwmeesters beschouwden ze als 'kunstenaars' die naast de 'wetenschappelijke' (of technische) aspecten van een ontwerp ook de artistieke waarde konden evalueren. In het betoog klonk duidelijk door dat wanneer een architect de mogelijkheid tot ontwerpen ontnomen werd, er enkel minder getalenteerde architecten zich kandidaat zouden stellen. Het artistieke van het beroep – de architect als kunstenaar – werd in deze stelling duidelijk benadrukt. Opmerkelijk is dat in de voorstelling van de SCAB het niet mogen ontwerpen nooit als problematisch naar voor geschoven werd.

---

⁷⁷. *Procès-verbaux des séances du Conseil provincial de la Flandre occidentale* 1879, p. 412.

⁷⁸. "Wij zouden de inrichting volkomen moeten wijzigen van alles wat van de openbare werken, gebouwen, wegen, waterlopen enz., afhangt. Al die diensten zouden heel wel onder het bestuur van eenen oppersten provincialen bediende kunnen gesteld worden". *Procès-verbaux des séances du Conseil provincial de la Flandre occidentale* 1879, p. 415.

Het technische was voor hen een volwaardig element van het architectenberoep. Het West-Vlaamse reglement werd in 1880 uiteindelijk goedgekeurd, inclusief de benoeming van een provinciaal bouwmeester, en werd na koninklijke goedkeuring in 1883 van kracht.

De opziener-bouwmeester had in de eerste plaats een controlerende functie en was gehouden aan een duidelijk ontwerpverbod. Hij kon wel nog belast worden met de voorbereiding van de bouwprojecten van de provincie zelf. In artikel 19 van het in 1884 definitief goedgekeurde Oost-Vlaamse reglement werd deze taak als volgt omschreven:

"De provinciale bouwmeester is voornamelijk gelast (...) met het opstellen der plans, bestekken en lastenboeken, met het bestuur, de bewaking en de overneming van al de werken betrekkelijk tot het bouwen, herbouwen en herstellen, enz. van aan de provincie toebehorende gebouwen".⁷⁹

In de meeste provincies werd tijdens de late 19^e eeuw de provinciaal architect ingebed in een provinciale technische dienst, geleid door een hoofdingenieur. De provincie kon zich door middel van een eigen technische dienst sterker profileren op het vlak van openbare werken. De eigenlijke bouwprojecten kregen daarin een duidelijke plaats, al waren ze minder prominent aanwezig dan voorheen. Betekenisvol op dit vlak is het feit dat de provinciaal architect voortaan niet langer rechtstreeks aan de gouverneur verantwoording moest afleggen, maar wel aan de hoofdingenieur. De geprivilegieerde positie van vroeger, waarbij hij in het provinciaal organigram op hetzelfde niveau stond als onder andere de hoofdingenieur of de archivaris, ging verloren. Het ambt van provinciaal architect evolueerde op deze manier naar een profiel dat nauwer aansluit bij onze hedendaagse perceptie van de term ambtenaar. In de discussies dook trouwens regelmatig de term 'ambtenaar' (*fonctionnaire*) op. In 1889 werd in de provincieraad van Luik de provinciaal architect veelzeggend omschreven als:

"Un fonctionnaire chargé du contrôle des plans soumis, sous le rapport des nécessités administratives et de l'entretien des bâtiments provinciaux".⁸⁰

Het ogenblik waarop de hervorming in West-Vlaanderen doorgevoerd werd, was ongetwijfeld geen toeval. Het overlijden van Pierre Buyck en de pensioengerechtigde leeftijd van Pierre Nicolas Croquison (1806-1887), in 1858 benoemd tot provinciaal architect voor de arrondissementen Kortrijk en

---

⁷⁹. *Mémorial administratif de la Flandre Orientale* 1884, p. 1084.

⁸⁰. *Procès-verbaux des séances du Conseil provincial de Liège* 1889, pp. 32-35, 235-243 en 383-388.

Ieper, werden wellicht als een opportuniteit beschouwd. Problemen in verband met het grondig wijzigen van de taakomschrijving van de op dat ogenblik actieve ambtenaren en de eraan gekoppelde verloning en verlies aan prestige van de functie konden zo vrij gemakkelijk omzeild worden. De hele 19^e eeuw werd in de meeste provincies het overlijden of de pensionering van een provinciaal architect regelmatig aangegrepen om het ambt in vraag te stellen en hervormingen door te voeren. In Henegouwen viel de aanvaarding van het nieuwe reglement in 1883 bijvoorbeeld ongeveer samen met de opruiming van Charles-Damas Vincent (1820-1888). In Namen werd de afschaffing van het ambt in 1854 doorgevoerd op het ogenblik van de pensionering van F. Blanpain. De hervormingen kwamen er ook in een periode dat er een groter aantal architecten beschikbaar was voor de voorbereiding van de gemeentewerken, wat vooral een gevolg was van de toegenomen opleidingsmogelijkheden. In 1871 was aan de Gentse Sint-Lucasschool met Pieter Van Kerkhove de eerste van een nieuwe generatie architecten afgestudeerd (Van Loo, 2003, 567). François Van Den Abeele (1824-1900) wees tijdens de discussies in de West-Vlaamse provincieraad in 1880 expliciet op deze toegenomen graad van professionalisering:

"Heden zijn onze kunstschole vermenigvuldigd en van gemakkelijken toegang; zij brengen talrijke bouwmeesters voort. Iedere gemeente zal iemand vinden voor hare gewone werken en voor de meer belangrijke of bouwkundige gebouwen".⁸¹

De nieuwe invulling van het ambt van provinciaal architect was dus mede het gevolg van veranderingen in de bouwwereld.

5. CONCLUSIE

Auke Van der Woud definieerde de veranderingen in de 19^e eeuw als "processen van modernisering, professionalisering en integratie". Met de 'professionaliseringsgeschiedenis' doelt hij op de ontwikkeling van de ingenieurswereld, de leidende beroepsgroep die verantwoordelijk was voor de uitbouw van de waterstaat en de infrastructuur (Van der Woud, 1993, 165-166). Een aanverwant professionaliseringsproces kan ook onderkend worden in de 19e-eeuwse openbare bouwkunst, waarbij de uitbouw en de ontwikkeling van vooral stedelijke en regionale bouwadministraties een cruciaal element vormen. Inge Bertels wees, in het kader van haar onderzoek naar de

---

⁸¹. *Procès-verbaux des séances du Conseil provincial de la Flandre occidentale* 1880, pp. 119-120.

stedelijke bouwwerf in Antwerpen, al op het toenemende belang van de stadsarchitecten en de veranderende rol van de stedelijke bouwadministratie in de loop van de 19e eeuw (Bertels & Van de Vijver, 2007, 123-124; Bertels 2008, 152-153). Ook de provinciaal architecten moeten in dit professionaliseringsproces gesitueerd worden. Tijdens de eerste helft van de 19^e eeuw gaven alle provincies de voorbereiding en opvolging van hun eigen bouwwerven en de controle van lokale bouwprojecten een duidelijke plaats binnen de administratie, al dan niet door het aanstellen van een of meerdere provinciaal architecten. De wijze waarop het ambt van provinciaal architect en de bijbehorende dienst georganiseerd werden en de evolutie van het ambt in de loop van de 19^e eeuw, verschillen van provincie tot provincie. Dit is een logisch gevolg – en een treffende illustratie – van het principe van de provinciale autonomie inzake de organisatie van haar administratie. De provinciaal architecten waren niet alleen een instrument voor het uitvoeren van een degelijke controle van de gemeentewerken, maar moesten tevens op het lokale niveau de professionalisering van het bouwen in de hand werken. Het doel was duidelijk het uitrusten van de plattelandsgemeenten met degelijke en functionele gebouwen, een spaarzame architectuur met een minimale onderhoudskost. Centraal in de discussie over de taakomschrijving van de provinciaal architecten stond de vraag of deze ambtenaren al dan niet als ontwerper voor lokale bouwprojecten mochten optreden. Het werken in opdracht van lokale besturen bracht de provinciaal architecten in een moeilijke positie aangezien ze volgens hun taakomschrijving strikt genomen hun eigen projecten moesten beoordelen. De hervormingen tijdens de late 19^e eeuw introduceerden in bijna alle provincies een ontwerpverbod en zorgden tevens voor een inbedding van de provinciaal architect in een provinciale technische dienst. Het is een duidelijke evolutie naar een strikt technische en administratieve invulling van het ambt, waarin er nauwelijks nog ruimte was voor een 'artistieke' component. Deze nieuwe taakomschrijving moet ongetwijfeld ook geïnterpreteerd worden als een bewijs van een ten dele voltrokken professionaliseringsproces op het platteland.

De rol die de provincies hun ambtenaren in het bouwproces wilden geven, vormt slechts één aspect van de studie van de provinciaal architecten. Dit formele kader roept onmiddellijk een aantal vragen op die enkel door onderzoek van de eigenlijke bouwpraktijk en de ruimere administratieve en maatschappelijke inbedding van de architecten kunnen beantwoord worden. De geschiedenis van de regelgeving en de vele geïnventariseerde gebouwen laten vermoeden dat de provinciaal architecten een belangrijke bijdrage geleverd hebben aan de modernisering van de plattelandsdorpen. De vraag blijft echter hoe groot hun impact was en of die beperkt bleef tot wat ze uiteindelijk zelf

bouwden. Konden provinciaal architecten die niet mochten ontwerpen eveneens een bijdrage leveren aan de bouw van degelijke openbare gebouwen op het platteland? Waren de provinciaal architecten die als ontwerper optraden in de praktijk onderworpen aan bepaalde controlemechanismen? Waren de misbruiken die belangengroepen en politici aanklaagden een algemeen verspreide praktijk of waren het zeldzame uitzonderingen die aangegrepen werden om een bepaalde agenda te kunnen realiseren? Wat was het intellectuele en maatschappelijke profiel van de provinciaal architecten? Het formele kader vormt bijgevolg slechts een aanzet voor een grondige studie van deze beroepsgroep. De resultaten van dit verkennende onderzoek geven echter wel al aan dat de studie van de provinciaal architecten kan bijdragen tot een beter begrip van de professionalisering en de modernisering van de plattelandsgemeenten, van de maatschappelijke rol die architecten in de 19e eeuw toegedicht kregen en van de manier waarop architecten zichzelf profileerden.

AFKORTINGEN

BCRAA	Bulletin des Commissions royales d'art et d'archéologie
KCM	Koninklijke Commissie voor Monumenten
K.M.B.A.	Koninklijke Maatschappij der Bouwmeesters van Antwerpen
SCAB	Société Centrale d'Architecture de Belgique

BIBLIOGRAFIE

Bronnen

Archieven

RAB (Rijksarchief Brugge), Academiestraat 14-18, 8000 Brugge; Franse Hoofdbesturen 974, 2723-2725.

Provinciaal Archief West-Vlaanderen, Gistelsesteenweg 528, 8200 Sint-Andries ,3e afdeling, 3310.

Gedrukte bronnen

ALLARD (E.), "L'Encouragement officiel et les Jeunes Architectes", *L'Émulation* 1878, kol. 19-21.

Almanach Royal de Belgique 1840.

Annales des Travaux Publics de Belgique. Documents administratifs 1849-1850.

- BORMANS (T.), *Répertoire de doctrine, de jurisprudence et de législation concernant les constructions, les alignements, services et servitudes, les taxes et la police de voirie*, Brussel, 1887.
- Bulletin Administratif du ministère de l'intérieur* 1865.
- Bulletin des Commissions royales d'art et d'archéologie* 1865.
- Bulletin des lois de la république française* nr. 247.
- ERNAL, "Les architectes provinciaux", *L'Émulation*, VII, 1881, kol. 1-3.
- Exposé de la situation administrative de la province de Liège* 1838.
- Exposé de la situation administrative de la province de Luxembourg* 1839.
- L'Émulation* 1878, 1879, 1881, 1883, 1884, 1886, 1887, 1888.
- Memoriaal van administratie der provincie Limburg* 1862, 1898.
- Mémorial Administratif: de la province d'Anvers* 1868; *de la province du Brabant Méridional* 1824; *de la province du Brabant* 1833, 1857, 1885; *de la province de Luxembourg* 1835, 1841, 1858; *de la province de Namur* 1854, 1860, 1875; *de la Province de Hainaut* 1839, 1843, 1844, 1883, 1901; *de la Flandre Orientale* 1880, 1884.
- Pandectes Belges. Encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*, deel 9, Brussel, 1883.
- Procès-verbaux des séances du Conseil provincial: de la Flandre occidentale* 1858, 1879, 1880; *de Liège* 1841, 1889; *de Namur* 1854.
- Province de Hainaut. Recueil des règlements provinciaux*, Mons, 1889.
- Provinciedecreet van 9 december 2005.
- Rapport sur l'état de l'administration dans la Flandre Orientale* 1838.
- Recueil des arrêtés, décisions, lettres et autres actes de la Préfecture de la Lys* 1807.
- Recueil des règlements provinciaux*, Luik, 1890.
- WEALE (J.), *Mémoire sur la restauration des monuments publics en Belgique*, Brugge/Brussel, 1862.

Literatuur

- BERENS (H.), *W.N. Rose 1801-1877. Stedenbouw, civiele techniek en architectuur*, Rotterdam, 2001.
- BERTELS (I.), *Building the city, Antwerp 1819-1880*, doctoraal proefschrift, Leuven, 2008.
- BERTELS (I.) & VAN DE VIJVER (D.), "Belgian city architects and engineers. The rise of a new local elite, 1850-1880" in: S. COUPERUS (ed.), *In control of the city. Local elites and the dynamics of urban politics, 1800-1960*, Leuven, 2007, pp. 121-132.
- BERTRAND (M.), *Les églises paroissiales de l'architecte provincial Emile Coulon (1825-1891)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Louvain-la-Neuve, 2004.
- DAGENAIS (M.) & SAUNIER (P.-Y.), "Tales of the periphery: an outline survey of municipal employees and services in the nineteenth and twentieth centuries" in: M. DAGENAIS, I. MAVER, & P.-Y. SAUNIER, *Municipal services and employees in the modern city*, Aldershot, 2003, pp. 1-30.
- DE MAEYER (J.) (red.), *De Sint-Lucasscholen en de neogotiek*, Leuven, 1988.
- DEMOULIN (R.), "L'Importance politique d'une loi provinciale dans un jeune état. La loi provinciale belge du 30 avril 1836", *Actes du IIIe congrès national des sociétés savantes, Poitiers 1986, Section d'Histoire Moderne en Contemporaine, Les pouvoirs régionaux: représentants et élus*, Parijs, 1987, pp. 339-358.
- ENGELS (R.), *Eindrapport onderzoek provinciale architecten Vlaams Brabant. Eindverslag van onderzoek, onuitgegeven onderzoeksrapport*, 2005.

- GHÉRET (L.), "Een historische bron die onvoldoende bekend is: de verslagen over de administratieve toestand van de provincies", *Gemeentekrediet van België. Driemaandelijks tijdschrift*, XXXVII, 1983, no. 144, pp. 95-104.
- HÉLIN (E.), "L'appareil de l'état", *L'Héritage de la révolution française 1794-1814*, Brussel, 1989, pp. 231-245.
- HEYLEN (S.), DE NIL (B.), & D'HONDT (B.), *Geschiedenis van de provincie Antwerpen. Een politieke biografie*, Antwerpen, 2005.
- JAGER (I.), *Hoofdstad in gebreke. Manoeuvreren met publieke werken in Amsterdam 1851-1901*, Rotterdam, 2002.
- JANSSENS (R.), *Eugène Gife 1819-1890 provinciaal bouwmeester te Antwerpen. Een studie van zijn kerkelijke bouwkunst*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Gent, 1981.
- JUBELIN-BOULMER (C.), *Hommes et métiers du bâtiment 1860-1940. L'exemple des Hauts-de-Seine*, Parijs, 2001.
- LEFEVER (F.A.), "De architectenfamilie Van Arenbergh", *Mededelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring voor Leuven en omgeving*, XXVIII, 1988, pp. 3-40.
- LENDERS (P.), *De politieke crisis in Vlaanderen omstreeks het midden der achttiende eeuw. Bijdrage tot de geschiedenis der afklaering in België*, Brussel, 1956.
- LENIAUD (J.-M.), *Les cathédrales au XIXe siècle*, Parijs, 1993.
- MEUL (V.), *Jozef Schadde (1818-1894). Provinciale architect van het arrondissement Mechelen van 1853-1869. Een onderzoek naar neogotiek en eclecticisme in de landelijke kerkelijke architectuur van de provincie Antwerpen*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1992.
- MEUL (V.), "Jozef Schadde (1818-1894). Academicus en historiserend bouwmeester in de tweede helft van de 19de eeuw", *Monumenten en Landschappen*, XIII, 1994, no. 6, pp. 8-61.
- MEUL (V.), *Van waterstaatskerk tot mijncité. Een historiek van het bouwen in Limburg door drie generaties provinciale bouwmeesters Jaminé (1832-1921)*, Hasselt, 1999.
- MIGOM (S.), *Van klei tot kerk. Baksteengotiek in de Kempen*, Antwerpen, 2004a.
- MIGOM (S.), "Bouwen van revolutie tot wereldbrand" in: D. LAUREYS (red.), *Bouwen in beeld*, Antwerpen, 2004b, pp. 17-51.
- O'CONNELL (L.), "Redefining the past: revolutionary architecture and the Conseil des Bâtiments Civils", *Art Bulletin*, LXXII, 1995, pp. 207-224.
- SAINT (A.), "Architect and engineer: a study in construction history", *Construction History* XXI, 2005-2006, pp. 21-30.
- SAS (B.), "Het ambt van provinciaal architect in de provincie Antwerpen (1849-1970)" in: S. GRIETEN, S. MIGOM, B. SAS, & D. VAN DE VIJVER, *Sterk gebouwd & makkelijk in onderhoud. Ambt en bouwpraktijk van de provinciale architecten in de Provincie Antwerpen (1834-1970)*, Brugge, 2006, pp. 47-65.
- SCHEPENS (L.), *De provincieraad van West-Vlaanderen 1836-1921*, Tielt/Amsterdam, 1976.
- SCHIPHORST (L.), *"Een toevloed van werk van wijd en zijd". De beginjaren van het atelier Cuypers/Stoltzenberg Roermond 1852-ca. 1865*, Nijmegen, 2004.
- STYNEN (H.), *De onvoltooid verleden tijd*, Brussel, 1998.
- TEYSSOT (G.), "Planning and building in towns: the system of the Bâtiments Civils in France, 1795-1848" in: R. MIDDLETON, *The beaux-arts and nineteenth-century French architecture*, Londen, 1982, pp. 35-49.
- VALCKE (T.) (ed.), *De fonteinen van de Oranjeberg. Politiek-institutionele geschiedenis van de provincie Oost-Vlaanderen van 1830 tot nu*, 4 delen, Gent, 1993-2003.
- VAN AUDENHOVE (M.), *Geschiedenis van de gemeentefinanciën van de nationale onafhankelijkheid tot het einde van de Eerste Wereldoorlog 1830-1918*, Brussel, 1992.

- VAN CLEVEN (J.) (red.), "Vlaamse neogotiek in Europees perspectief", *Vlaanderen*, XXIX, 1980, no. 174, pp. 1-42.
- VAN CLEVEN (J.), *Neogotiek in België*, Tielt, 1994.
- VAN DEN EECKHOUT (P.), "De provincies" in: P. VAN DEN EECKHOUT en G. VANTHEMSCHE (ed.), *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België. 19^e-20^e eeuw*, Brussel, 2001, pp. 133-164.
- VAN DER PEET (C.) & STEENMEIJER (G.), *De rijksbouwmeesters. Twee eeuwen architectuur van de rijksgebouwendienst en zijn voorlopers*, Rotterdam, 1995.
- VAN DER WOUDE (A.), "Professionalisering en integratie" in: H.W. LINTSEN (ed.), *Geschiedenis van de techniek in Nederland. De wording van een moderne samenleving 1800-1900. Deel II*, Zutphen, 1993, pp. 165-174.
- VAN DE VIJVER (D.), *Les relations franco-belges dans l'architecture des Pays-Bas méridionaux, 1750-1830*, doctoraatsstudie, Leuven, 2000.
- VAN DE VIJVER (D.), *Ingenieurs en architecten op de drempel van een nieuwe tijd (1750-1830)*, Leuven, 2003.
- VAN DE VIJVER (D.), "De oorsprong van het ambt van de provinciale architect", in: S. GRIETEN, S. MIGOM, B. SAS, & D. VAN DE VIJVER, *Sterk gebouwd & makkelijk in onderhoud. Ambt en bouwpraktijk van de provinciale architecten in de Provincie Antwerpen (1834-1970)*, Brugge, 2006, pp. 11-45.
- VAN LOO (A.) (red.), *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, 2003.
- VELLE (K.), "Typologie van de bronnen voor de studie van de centrale instellingen van de nieuwste tijd", *Methodologische aspecten van de geschiedenis van de Belgische Administratie (19de-20ste eeuw)*, (*Miscellanea Archivistica Studie, 11*), Brussel, 1991, pp. 33-84.
- VELLE (K.), *Het ministerie van openbare werken (1837-1990)*, (*Miscellanea Archivistica Studia 32*), 2 delen, Brussel, 1993.
- VERHEIRE (I.), "De buurtwegen in de wet- en regelgeving voor 1952", in: J. VANNIEUWENHUYSE, *In goede banen? De provincie West-Vlaanderen en het beheer van de buurtwegen, 1800-heden*, Brugge/De Panne, 2005, pp. 85-94.
- VERPOEST (L.), *Architectuurgids neogotiek in België*, Antwerpen/Baarn, 1989.
- VERPOEST (L.), "Stad en staat gebouwd: de overheid als bouwheer (1830-1945)" in: G. KNOPS (ed.), *Publieke gebouwen en ruimten. Een culturele uitdaging*, Brussel, 1995, pp. 9-14.
- VERPOEST (L.), "Een vreemd, gotisch gevoel" in: S. GRIETEN, *Vreemd gebouwd. Westerse en niet-westerse elementen in onze architectuur*, Antwerpen, 2002, pp. 399-426.
- WITTE (E.), "Onderschat en verwaarloosd archief van de nieuwste geschiedenis: de bronnen afkomstig van de gemeentelijke en provinciale overheden" in: H. DE SCHEPPER (ed.), *Bronnen voor de geschiedenis van de instellingen in België*, Brussel, 1977, pp. 541-556.
- WITTE (E.), *De constructie van België 1828-1847*, Tielt, 2006.

BIJLAGE

OVERZICHT VAN DE PROVINCIAAL ARCHITECTEN IN BELGIË (1807-1914)⁸²

Antwerpen⁸³

1834-1852	Ferdinand Berckmans (1808-1854)*
1834-1835	Louis Serrure (1799-1845)*
1849-1881	Eugène Leopold Gife (1819-1890)*
1849-1852	Pierre Paul Stoop († 1891) – 'provinciaal onderbouwmeester'
1852-1869	Jozef Schadde (1818-1894)*
1854-1869	Johan Van Gastel (1820-?)
1869-1899	Leonard Blomme (1840-1918)*
1869-1901	Pieter-Jozef Taeymans (1842-1902) ⁸⁴
1881-1920	Louis Gife (1854-1929)
1899-1930	Edward Careels (1857-1933)*
1901-1937	Jules Taeymans (1872-1944)

Brabant⁸⁵

1824-1830	Guillaume Cordemans
1824-1854	Antoine Moureau (1791-1854)
1824-1865	Alexander Van Arenbergh (1799-1877)*
1830-1869	Louis Spaak (1803-1893)*
1843-1903	Charles Licot (1843-1903)*
1854-1891	Emile Coulon (1825-1891)*
1865-1888	Louis Van Arenbergh (1834-1888)*
1869-1886	Gustave Hansotte (1827-1886)*
1887-1903	Valère Dumortier (1848-1903)*
1892-1906	A. Trappeniers
1903-1920	D. Francken
1906-1935	M. Metdepennighen

---

⁸² In het kader van dit onderzoek werd een lijst opgesteld van alle provinciaal architecten in België in de periode 1807-1914. Hiervoor werd in de eerste plaats gebruik gemaakt van de *Almanach Royal de Belgique: annuaire du personnel des institutions publiques de Belgique*, 1840-1914. Met dank aan Inge Bertels die ons een aanzet voor dit overzicht ter beschikking stelde. De data voor de namen zijn het jaar van indiensttreding en het jaar van uit dienst treding. Deze laatste datum is niet altijd gekend. De data tussen haakjes zijn de levensdata. De namen gevolgd door een * worden vermeld in het *Repertorium van de architectuur in België* (Van Loo, 2003).

⁸³ De provincie Antwerpen stelde in 1834 twee architecten aan. In 1849 werd dat aantal op drie gebracht (twee architecten en een onderarchitect). Vanaf 1852 waren er drie provinciaal architecten.

⁸⁴ Was van 1867-1869 al in dienst als conducteur.

⁸⁵ Brabant benoemde in 1824 drie architecten, één per arrondissement. In 1886 werd het aantal gereduceerd tot twee, om vanaf 1888 met een structuur van een hoofdarchitect en een of meerdere onderarchitecten te werken.

Henegouwen⁸⁶

1838-1843	Herman Canivet ⁸⁷
1838-1843	Edmond Gonthier ⁸⁸
1862-1883	Charles-Damas Vincent (1820-1888)*
1883-1905	Ernest Weiler
1902-?1911	Ernest Puchot († 1911)
1902-?	Désiré Verset († 1941)
1905-?	Géo Bariseau (1873-1955)*
1912-?	Demeyer

Limburg⁸⁹

1838-1866	Lambert Jaminé (1800-1871)*
1866-1885	Herman Jaminé (1826-1885) ^{90*}
1885-1921	Léon Jaminé (1858-1921)*

Luik⁹¹

1838-1845	J. Jamolet
1845-1865	Jean-Charles Delsaux (1821-1893) ^{92*}
1865-1889	Lambert Noppius (1827-1889)*
1888-1893	G. Massart – <i>architecte adjoint</i>
1891-?	Emile Remouchamps
1894-?	G. Bouny – <i>architecte adjoint</i>

Luxemburg⁹³

1835-?1881	François Cordonnier
1835-1839	Théodore Eberhardt ⁹⁴

---

^{86.} Henegouwen benoemde in 1838 twee architecten. Vijf jaar later werd de dienst opnieuw opgeheven. In 1862 werd opnieuw een provinciaal architect benoemd. Vanaf 1902 bestond de dienst uit een hoofdarchitect en twee toegevoegde architecten. Vanaf 1905 kregen ze allen de titel van provinciaal architect.

^{87.} Werd in 1844 aangesteld als *commissaire-voyer* en bleef in die functie verantwoordelijk voor de controle van de gemeentewerken.

^{88.} Werd in 1844 aangesteld als *commissaire-voyer* en bleef in die functie verantwoordelijk voor de controle van de gemeentewerken.

^{89.} Limburg benoemde in 1838 een provinciaal architect, die in de periode 1850-1866 werd bijgestaan door een onderarchitect.

^{90.} Herman Jaminé trad in 1845 in dienst bij de provincie als hulptekenaar en was van 1850 tot 1866 provinciaal onderarchitect.

^{91.} De provincieraad van Luik stelde in 1838 een provinciaal architect aan. Vanaf 1865 bestond de mogelijkheid om ook een onderarchitect te benoemen, wat pas in 1878 gebeurde.

^{92.} Hij bleef *architecte consultant* tot in 1868.

^{93.} In Luxemburg werden in 1835 twee provinciaal architecten benoemd. In 1858 werd dat aantal op vier gebracht, één per arrondissement. In 1874 werd dit aantal vermoedelijk terug tot drie gereduceerd. In 1905 werd een *inspecteur provincial des travaux publics* benoemd ter vervanging van de provinciaal architecten.

1840-1874	Albert Jamot (1808-1874)*
1842-1884	P. Bouvrie
1858-?1887	J. Louis Van de Wyngaert
1874-1882	V.J. Adam
1881-?1905	J. Cupper
1885-?1905	A. Verhas
1887-?1905	L. Vandewyngaert
1905-	J. Rigot

Namen⁹⁵

1837-1854	F. Blanpain
1860-1875	L. Degreney
1861-1876	Joseph Luffin – <i>sous-architecte provincial</i>
1862-1876	Charles Vinck – <i>sous-architecte provincial</i>
1875-1913	F. Boveroulle
1877-1910	Emile Denil – <i>sous-architecte provincial</i>
1911-?	F. Piret – <i>sous-architecte provincial</i>

Oost-Vlaanderen⁹⁶

1880-1889	Pieter Van Kerkhove (1847-1889)*
1889-1923	Stephan Mortier (1857-1934)*

West-Vlaanderen⁹⁷

1807-1841	Jean-Augustin Van Caneghem (1770-1858)
1840-1857	Camille Dehults (1803-1857)
1841-1877	Pierre-François Buyck (1805-1877)*
1858-1883	Pierre Nicolas Croquison (1806-1887)*
1878-1883	René Buyck (1850-1923)* – provinciaal architect ad interim
1883-1885	Oscar De Breuck (1855-1921)
1885-1907	Alfons Naert (1839-1907)
1907-1911	Jozef Viérin (1872-1949)*
1912-?	Joris Verbeke (1880-?)

---

^{94.} Na de splitsing van de provincie Luxemburg in 1839 bleef Eberhardt voor het Groothertogdom werken.

^{95.} Namen beschikte vanaf 1837 over een provinciaal architect, maar schafte het ambt in 1854 terug af, om het in 1860 terug in te stellen. Daarbij werd de mogelijkheid voorzien een provinciaal onderarchitect te benoemen. In de periode 1862-1876 waren er in totaal drie architecten, vanaf 1877 terug twee.

^{96.} In Oost-Vlaanderen werd het ambt in 1880 ingesteld. Er was slechts een provinciaal architect.

^{97.} West-Vlaanderen stelde al in 1807 een provinciaal architect aan, benoemde in 1840 een tweede architect, om het aantal uiteindelijk in 1883 terug te brengen op een.

Le conflit d'intérêt entre 'architecte consultant' et 'architecte auteur de plans'. La fonction d'architecte provincial en Belgique au 19ième siècle

JEROEN CORNILLY

RÉSUMÉ

Dans le courant du 19ième siècle en Belgique, des administrations compétentes chargées des travaux de construction sont créées aux différents niveaux institutionnels. Les architectes provinciaux, liés au niveau intermédiaire de l'organisation institutionnelle, occupent une place de première importance dans l'histoire de l'architecture en Belgique au 19ième siècle. Ils ont joué un rôle important dans la modernisation des villages. Les compétences des provinces en matière de travaux de construction sont réglées de manière définitive par la loi provinciale de 1836. Cette législation confirmait en grande partie la situation préexistante, qui, à son tour, trouvait son origine dans l'organisation administrative introduite pendant la domination française. Les provinces sont chargées – entre autres – de l'entretien de certains bâtiments publics et du contrôle des travaux communaux. Ces obligations légales engendrèrent la création d'une administration spécialisée au niveau provincial. Dans le département de la Lys, l'actuelle province de Flandre occidentale, cette fonction a été instaurée dès 1807 sur le modèle français des 'architectes de département'. La plupart des provinces belges désigneront dans le second quart du 19ième siècle un ou plusieurs architectes provinciaux. La création de ce poste d'architecte provincial avait un double but: d'une part apporter son soutien aux communes pendant les travaux de construction et d'autre part assurer le contrôle sur les dépenses prélevées sur les fonds publics pour des travaux de construction. La fonction des architectes provinciaux était réglée par des règlements provinciaux. Le contrôle sur les travaux de construction entrepris par les communes était leur mission principale et justifiait leur rémunération. Mais certaines provinces autorisaient également leurs architectes à dresser des plans pour les constructions communales. Les honoraires de ces projets formaient une partie importante de leur salaire. Ainsi les architectes provinciaux entraient en concurrence avec les architectes privés, qui, en même temps devaient soumettre leurs propres plans à la supervision de ces architectes provinciaux. Cette position privilégiée – et le risque d'abus qui s'ensuivit – sera fortement

critiquée dans la deuxième moitié du 19ième siècle et aboutira à une réforme de la profession. Il sera désormais interdit à l'architecte provincial de dresser des plans et il sera intégré de la fonction d'architecte aux services techniques provinciaux. Cette évolution, d'une pratique architecturale vers une compétence purement de contrôle, révèle la modernisation du statut des fonctionnaires et peut être considérée comme une étape décisive dans le processus de professionnalisation des travaux publics de construction dans les campagnes.

The conflict between supervision and architectural practice. The function of provincial architect in nineteenth-century Belgium

JEROEN CORNILLY

SUMMARY

In nineteenth-century Belgium an important number of public works services were created at the national, the regional (the provinces) and local level. The provincial architects are one of the examples of official architects, civil servants who are regarded as important actors in nineteenth-century Belgian architectural history. The provincial act of 1836 defined the tasks of the provinces regarding building projects. The text essentially confirmed the existing situation that had developed since the French period (1795-1814). The main task of the provinces was maintenance and repair of public buildings. Other articles gave the provincial authority tasks in the control of local authorities and the right to decide on (building-)projects they subsidized. A consequence of the provincial act was that in the period 1836-1850 almost all provinces created the function of provincial architect. In West-Flanders (the former *département de la Lys*) the function had already been created in 1807, probably inspired by the *architectes départementaux* in the French departments. The aim of the creation of the function of provincial architect was twofold in all Belgian provinces: they had to support local authorities regarding building projects but also supervise and control them. The provincial architects were also responsible for the provincial building

projects. The job specifications were stipulated in provincial regulations. The architects were charged with the control of local building projects. In some provinces they were also allowed to prepare building projects for local authorities, activities on which their yearly income depended. In this way the provincial architects became competitors to other architects, whose projects they also had to supervise. This created a situation that could only lead to abuses. Their privileged position was heavily criticised during the second half of the nineteenth century and finally resulted in a redefinition of their function. Provincial architects were not only prohibited to design buildings, they were also integrated in a provincial 'public works service'. This shift from a design practice to an exclusively supervisory task illustrates the modernisation of the civil servant as well as a professionalization of the local level regarding their building projects.